

WERKCOLLEGE POLITIEKE WETENSCHAPPEN

Les 1: inleiding, doel/aanpak, probleemstelling / 13.02.2020 / Tom Verhelst

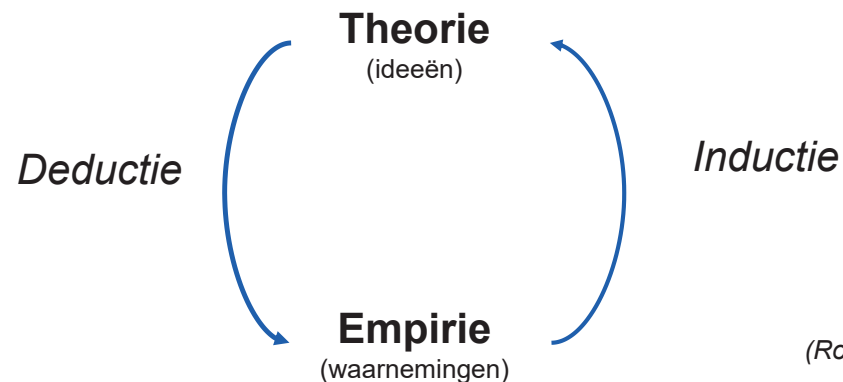
INLEIDING

WAAROM WERKCOLLEGE?

WAT IS WETENSCHAP?

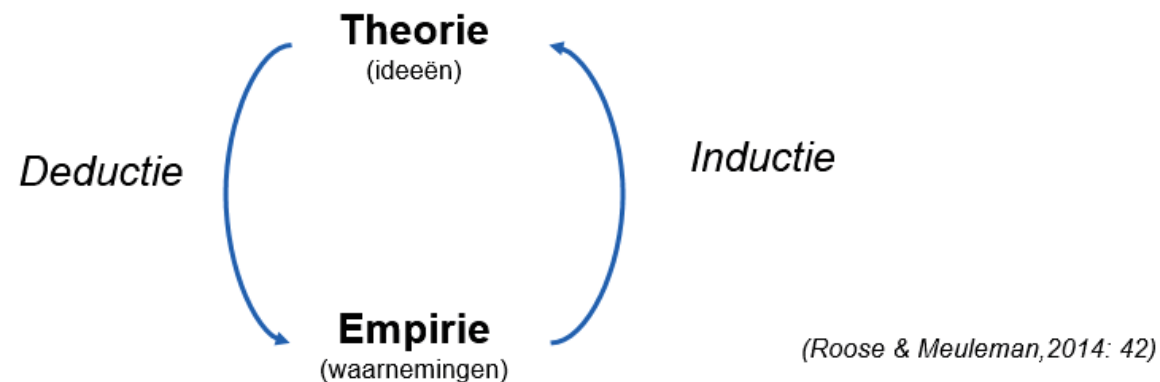
- **Methodische & cumulatieve kennisopbouw:**
 - Methode: middel voor kennisverzameling
 - 3 cyclische elementen: observatie => hypothese => experiment => nieuwe vragen ...
 - Cumulatief: spiraal van kennisopbouw, evolueert!
 - Wisselwerking: theorie (ideeën) en empirie (waarnemingen v/d realiteit)

(Roose & Meuleman, 2014: 42)

WAT IS WETENSCHAP? (2)

- **Resultaat:** ‘scientific body of knowledge’ (BoK)
 - Geheel van kennis: vragen + antwoorden obv wetenschappelijk onderzoek in de vorm van theorieën
 - Neerslag in bepaalde academische fora => ‘literatuur’
 - Aanzet voor nieuw (eigen) onderzoek

WETENSCHAPPELIJKE KWALITEITSEISEN

- **Opletten voor fouten** in onderzoek:
 - Toevalsfouten (*error*)
 - Systematische fouten (*bias*)
- **Kwaliteitseisen:**
 - Betrouwbaarheid: consistente meting
 - Geldigheid (validiteit):
 - Meten: *meet instrument wat het moet meten?*
 - Intern: *weerspiegelen verbanden uit studie de realiteit?*
 - Extern: *zijn resultaten veralgemeenbaar naar populatie?*
- **Eigenheid politieke wetenschappen:**
 - Aard van het onderzoeksobject
 - Afstand tot het onderzoeksobject
 - Belang van taal

DE OPLOSSING?

- **Vakmanschap** in het onderzoeksproces
 - Kennis van basisregels
 - Toepassen van basisregels
 - Keuzes maken, expliciteren, motiveren en reflecteren
- **Peer review**

Een 'leek' moet begrijpen *wat je waarom* hebt gedaan, een 'collega' moet je onderzoek kunnen overdoen en tot gelijkaardige conclusies komen.

WETENSCHAP =/= JOURNALISTIEK

gopress academic

Terug

Technologische koude oorlog barst los

De Standaard, Di. 10 Dec. 2019, Pagina 18

Nadat Donald Trump eerder Huawei en ZTE geweerd heeft uit de eigen markt, wil China nu hetzelfde doen met de technologie van Amerikaanse bedrijven als HP, Dell en Microsoft. De techoorlog lijkt daarmee een feit. Ook al ogen de Chinese plannen niet altijd even haalbaar.

Van onze redacteur Nico Tanghe

Brussel! It's the technology, stupid.' Wat begon als een handelsoorlog, verandert steeds duidelijker in een technologische koude oorlog. China wil de komende drie jaar alle buitenlandse computers en buitenlandse software in overheidsinstellingen vervangen door producten van eigen makelij, meldt de Financial Times (FT). Peking zou bezorgd zijn dat door afhankelijkheid van buitenlandse technologie de nationale veiligheid in het gedrang kan komen.

De ingreep kan grote gevolgen hebben voor Amerikaanse techbedrijven als Microsoft, HP en Dell, die een belangrijke leverancier zijn van hardware en software in China. Volgens schattingen van het financieledienstenbedrijf JEFFRIES zouden Amerikaanse technologiebedrijven elk jaar voor zo'n 150 miljard dollar aan producten verkopen in China. Grotendeels aan private bedrijven en Chinese particulieren, maar toch.

Tot 30 miljoen stuks

Volgens de investeringsfirma China Securities, geciteerd door de Britse zakenkrant, zouden in totaal twintig tot dertig miljoen stuks hardware in China moeten worden vervangen. Het plan zou zijn om dertig procent volgend jaar al te wisselen, vijftig procent een jaar later en in 2022 de resterende twintig procent. Om die reden zou het plan de weinig creatieve codenaam '3-5-2' dragen.

De maatregel zou dit jaar uitgevaardigd zijn door het Centraal Comité van de Communistische Partij. Hij is nog niet officieel publiek gemaakt. Twee bronnen bij Chinese cybersecuritybedrijven hebben het nieuwe beleid aan de Financial Times bevestigd. Het Chinese ministerie van Handel en de betrokken Amerikaanse techbedrijven weigerden gisteren alle commentaar op het nieuws.

De reacties bleven echter niet uit. De Chinese beleidsmaatregel is volgens sommige waarnemers een zoveelste bewijs dat de handelsoorlog tussen de twee economische grootmachten aan het vervellen is tot een ware technologische koude oorlog. Een koude oorlog die zal beslissen wie van beide landen de komende decennia wereldwijd de technologisch dominante speler wordt, en welke grootmacht dus wellicht ook militair de bovenhand zal nemen.

Zwarte lijst

De Chinese maatregel lijkt namelijk sterk op de publieke ban in de VS op het gebruik van 5G-technologie geleverd door Huawei en technologie van andere Chinese bedrijven zoals IT-infrastructuur van ZTE. Die ban is eveneens gebaseerd op de bescherming van de nationale veiligheid (lees: vrees voor spionage via afuistersoftware) en had voorlopig vooral voor Huawei zware gevolgen.

In mei werd Huawei samen met een 70-tal andere Chinese bedrijven door president Donald Trump op een zwarte lijst geplaatst. Daarop beslisten Amerikaanse techbedrijven zoals Google en chipfabrikanten als Intel, Qualcomm en Broadcom om geen zaken meer te doen met de Chinese telecomreus. Daardoor werd de toegang van Huawei tot het besturingssysteem Android plots fors beperkt (voor nieuwe smartphonetoestellen betekent het dat ze alleen nog maar de eenvoudigste versie van Android kunnen gebruiken) en zag de Chinese telecomreus zich verplicht om in te zetten op het ontwerpen van eigen chips.

Minder afhankelijk

Het is volgens specialisten dan ook geen verrassing dat China technologisch minder afhankelijk wil worden van westerse bedrijven. Het land is daar al veel langer mee bezig. 'Dit past in het beleid van de Chinese regering om volledige controle te hebben op het internet en alle technologische toepassingen daarop. Zeker voor overheidsinstanties, waar de vrees voor spionage groot is, is dat een logische stap in het veiligheidsbeleid', reageert Jan Wouters, hoogleraar internationaal recht aan de KU Leuven

Zo zou de software van het Chinese leger al op een eigen 'operating systeem' draaien en worden er ook op andere domeinen stappen gezet. De Chinese tak van de Britse processor-ontwerper Arm is bijvoorbeeld recent gestart met de ontwikkeling van eigen AI-chips voor smartphones en een eigen microarchitectuur. Arm richtte de Chinese tak drie jaar geleden samen op met het Japanse Softbank, maar Softbank verkocht zijn meerderheidsbelang aan Chinese investeerders.

En dus is het bedrijf inmiddels volledig Chinees, meldde dit jaar nog de Japanse krant Nikkei.

Veel vraagtekens

Toch zijn er nog heel wat vraagtekens over de haalbaarheid van de Chinese plannen. Volgens de FT zou China bij de betrokken overheidsinstanties de komende drie jaar in eerste instantie vooral de pc's van Lenovo willen vervangen. Maar die bevatten ook nog steeds buitenlandse chips van Intel en 'hard drives' van Samsung. Zal Peking zo ver willen gaan overheidsinstanties te verplichten die ook te vervangen?

Chinese alternatieven vinden voor buitenlandse software - zoals het overbekende Windows van Microsoft - zou voorlopig nog moeilijk zijn. Peking vindt de 'Government Edition' van Windows 10 (speciaal door Microsoft ontworpen voor Chinese overheidsinstanties) niet goed genoeg en wil dat overheidsinstanties kiezen voor geheel Chinese software als Kylin OS, schrijft de FT. En dat zal volgens IT-experts praktische beperkingen met zich meebrengen. Kylin OS is namelijk een besturingssysteem dat gebaseerd is op Linux, waar op dit moment veel minder commerciële software beschikbaar voor is dan voor Windows.

Kritische posts

Of de gigantische technologische omschakeling in China tegen 2022 haalbaar is, zal dan ook wellicht pas de volgende jaren duidelijk worden. De geschiedenis zit alvast niet mee. In 2000 lanceerde Peking al een gelijkaardig idee om de software van Microsoft te vervangen door een eigen Chinees product: Red Flag Linux. Dat werd uiteindelijk een totale flop.

WETENSCHAP =/= JOURNALISTIEK

HS VRIJDAG 10 JANUARIJ 2020 - BUITENLAND

Hoe Iran zijn gebrek aan slagkracht compenseert

In een conventionele oorlog tegen de VS heeft Iran geen schijn van kans. Daarom probeert het land met beperkte middelen een groot effect te bereiken.

President Hassan Rouhani bij een militaire parade. Raketaanval van Iran woensdag op twee Amerikaanse luchtmachtbases. © Reuters Agency

PLOEG VAN BINGELIEN

AMSTERDAM | Hoe sterk is Iran in militair opzicht? Die vraag dringt zich op nu het risico van een oorlog tussen Iran en de Verenigde Staten onverminderd blijft bestaan. Daarvan getuigde de raketaanval van Iran woensdag op twee Amerikaanse luchtmachtbases in Irak ter vergelding van de liquidatie door de VS van generaal Qassem Soleimani. Erg sterk is Iran op het eerste gezicht niet, tenminste als je het vergelijkt met de gigantische arsenalen van de VS en ook de Golfstaten, waarmee Iran deels al jaren op gespannen voet leeft.

De Iraanse wapens zijn grotendeels verouderd, mede door langdurige sancties waaraan het land was blootgesteld. Technologisch ligt het mijnenver achter op regionale rivalen. De Iraanse luchtmacht bestaat voor ruim de helft uit toestellen die nog dateren uit de tijd van de jaren, meer dan veertig jaar geleden. Teheran mist ook het geld om de nieuwste snufjes te kopen. In 2018 gaf het volgens het SIPRI-instituut voor 13,2 miljard dollar aan defensie uit. De VS spendeerden in 2019 649 miljard dollar. De Golfstaten, bij elkaar in bevolking veel kleiner dan Iran, geven samen voor ver boven de 100 miljard uit aan wapens. Iran weet dat het in een conventionele oorlog weinig kans heeft overleefd te blijven. Daarom koos het voor een andere aanpak, die dikwijls wordt aangeduid als 'asymmetrische oorlogsvoering'. Niet zonder succes. 'Iran is in conventioneel opzicht inderdaad niet bijzonder sterk', zegt Jack Watling van het Rusi, een militaire denktank in Londen. 'Maar dat compenseren ze met hun niet-conventio-

ten en de internationale oliemarkt ontworpen. Experts gaan ervan uit dat die raketten en drones afkomstig waren van een pro-Iraanse milite in Irak, die wellicht handelde op bevel van Iran. Teheran heeft in verband met die strategie een groot arsenaal raketten, lanceerinstallaties en zijn eigen vloot drones ontwikkeld - en die met succes ingezet.

Ruim de helft van de toestellen van de Iraanse luchtmacht dateert uit de tijd van de jaren, meer dan 40 jaar geleden

Waar andere landen terugvallen op hun luchtmacht, vormen de raketten een hoeksteen in het Iraanse defensiebeleid. Volgens Watling zouden de VS in geval van oorlog op den duur die lanceerinstallaties wel kunnen opsporen, maar tegen die tijd zou er naar verwachting al enorme schade door de afgevuurde raketten zijn aangericht.

Iran is er ook op ingesteld om de scheepvaart door de strategische Straat van Hormoes te verstoren in geval van conflict. Ook daar volgen ze een onorthodoxe aanpak. Geen investeringen in grote, dure marinevaartuigen, maar in kleine wendbare vaartuigjes die makkelijk olietankers kunnen beschadigen. Dat Iran dat kan, liet het ook afgelopen zomer zien.

Het land heeft bovendien een netwerk opgebouwd van lokale bondgenoten in Irak, Syrië, Libanon, de Palestijnse gebieden en Jemen. Daarbij speelde de Al Quds-organisatie, die sinds 1998 onder leiding stond van de vorige week gedode generaal Soleimani, een cruciale rol. De VS, Israël en Saudi-Arabië zagen met lede ogen hoe de Iraanse invloed in de regio daardoor toenam. 'De Islamitische Republiek heeft de balans van effectieve kracht in het Midden-Oosten in haar voordeel veranderd', concludeerde het gezaghebbende International Institute for Strategic Studies vorig najaar.

Hezbollah als bondgenoot

Dat deden Soleimani en zijn medewerkers door bij voorkeur sjitische groepen financieel te stennen, wapens te leveren maar ook door hen te trainen. Soms ook door politieke tegenstanders uit de weg te ruimen of, zoals in Irak, ministers onder druk te zetten tot ze deden wat Iran wilde. Zo groeiden organisaties als Hezbollah in Libanon en pro-Iraanse milities in Irak uit tot machtige spelers in hun land. De gevolgen van de Iraanse steun konden soms ook rampzalig uitpakken voor het land waar ze opereerden. Watling vernoemt Jemen, waar Iran de Houthi-milite ontstekingsmechanismen leverde die makkelijk in landmijnen konden worden verwerkt. Daarmee vertraagden ze de opmars van hun tegenstanders. 'Maar er zijn al veel burgers door omgekomen en het zal het leven daar nog heel lang negatief beïnvloeden.'

Teheran investeerde niet in grote, dure marinevaartuigen, maar in kleine, wendbare vaartuigjes die heel makkelijk olietankers kunnen beschadigen

Die bondgenoten kon Iran ook gebruiken voor zijn eigen doeleinden. Hezbollah werd ingeschakeld om mee te vechten in Syrië om president Assad in het zadel te houden. Ook werden de milities in Irak ingezet om de Amerikanen te bestoken of, zoals in september, Saudi-Arabië. Doordat Iran niet rechtstreeks verantwoordelijk kon worden gehouden voor zulke acties was het moeilijk voor de Amerikanen en anderen om Iran keihard aan te pakken. 'De zaken zo organiseren dat die op een plausibele manier kunnen worden ontkend, is het handelsmerk van Irans strategie om weerstand aan de VS te bieden', stelde Ali Vaez, Iran-deskundige van de International Crisis Group, al in september tegenover NRC.

© NRC Handelsblad

OP DE NIEUWSITE
10/11/2019 om 17:49 VS treffen Iraanse nucleairindustrie met nieuwe sancties

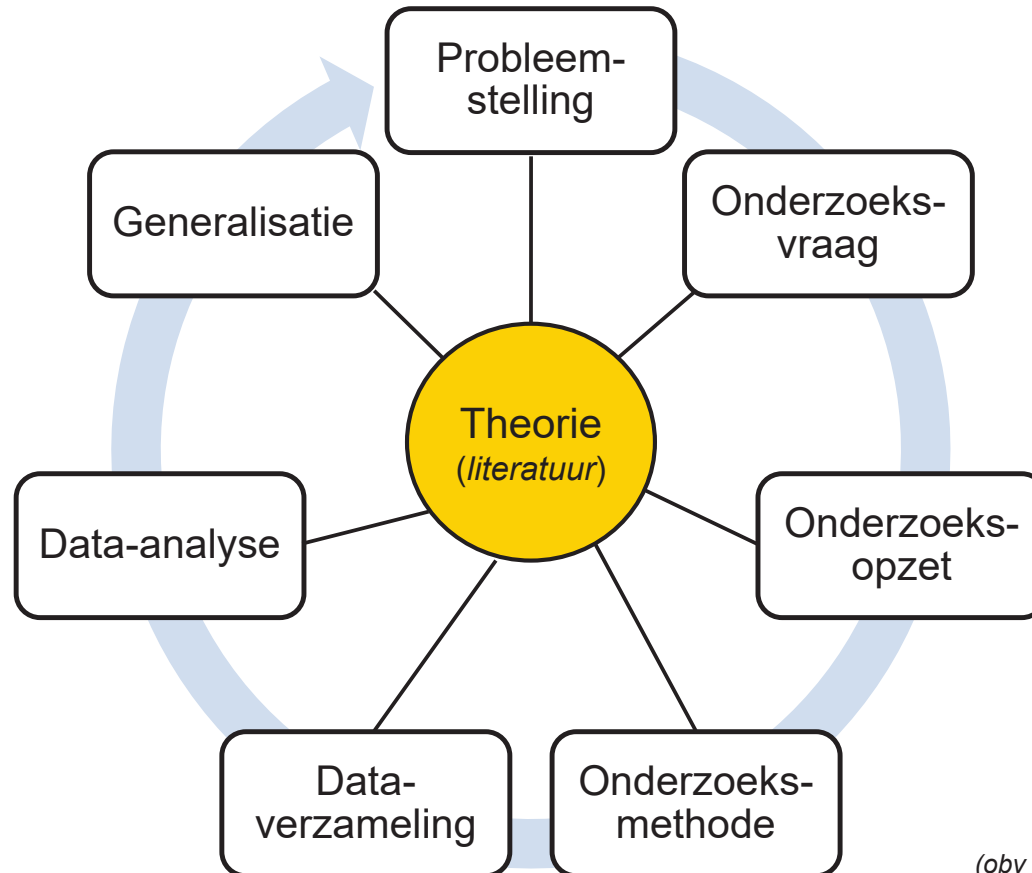
HET ONDERZOEKSPROCES: ALGEMEEN

Verschillende stappen

Verhouding theorie - empirie

Cyclisch proces

Incorporatie
bestaande kennis +
innovatie

Constate:
Theorie/literatuur
Kennismanagement
Zoeken, verwerken & integreren van info

- Wat is al geweten?
- Concepten & theorieën
- Variabelen
- Definities
- Problemen
- Hypothesen
- Onderzoeksmethoden

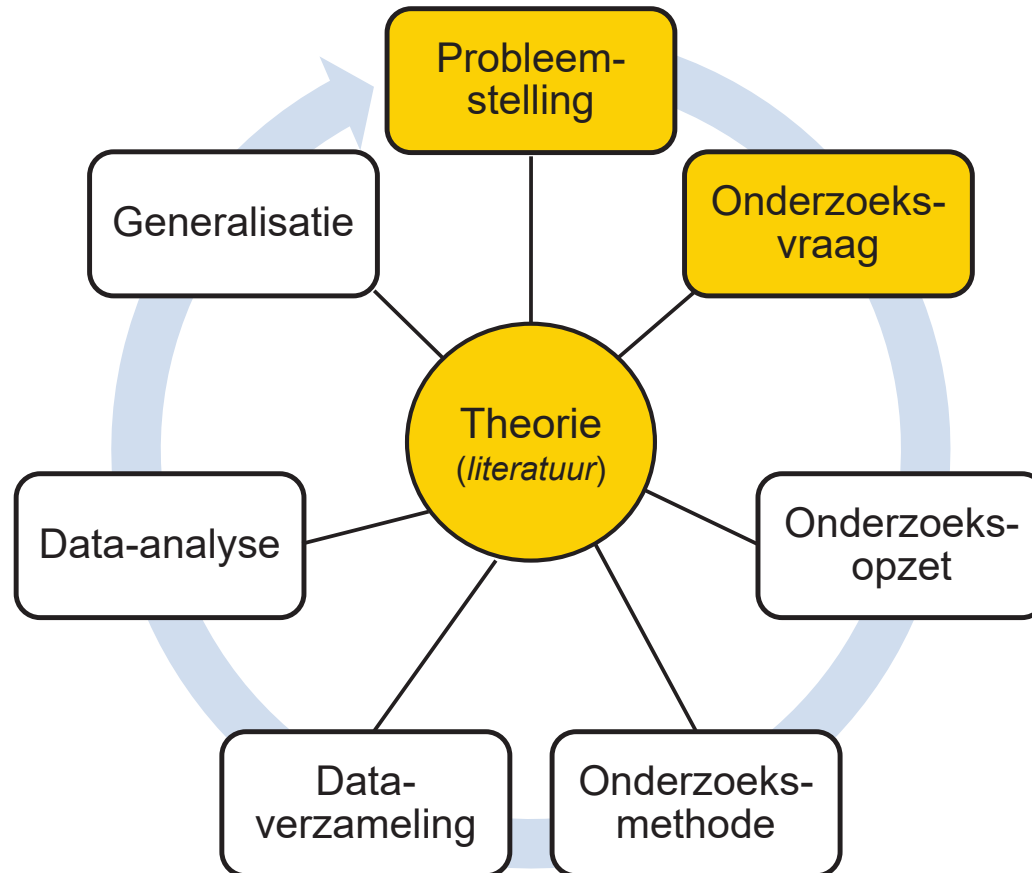
(obv Frankfort-Nachmias & Nachmias, 1996: 20)

HET ONDERZOEKSPROCES: 3 FASEN

Fase 1. Pre-empirisch

Incorporatie:
SQ

Innovatie:
OV

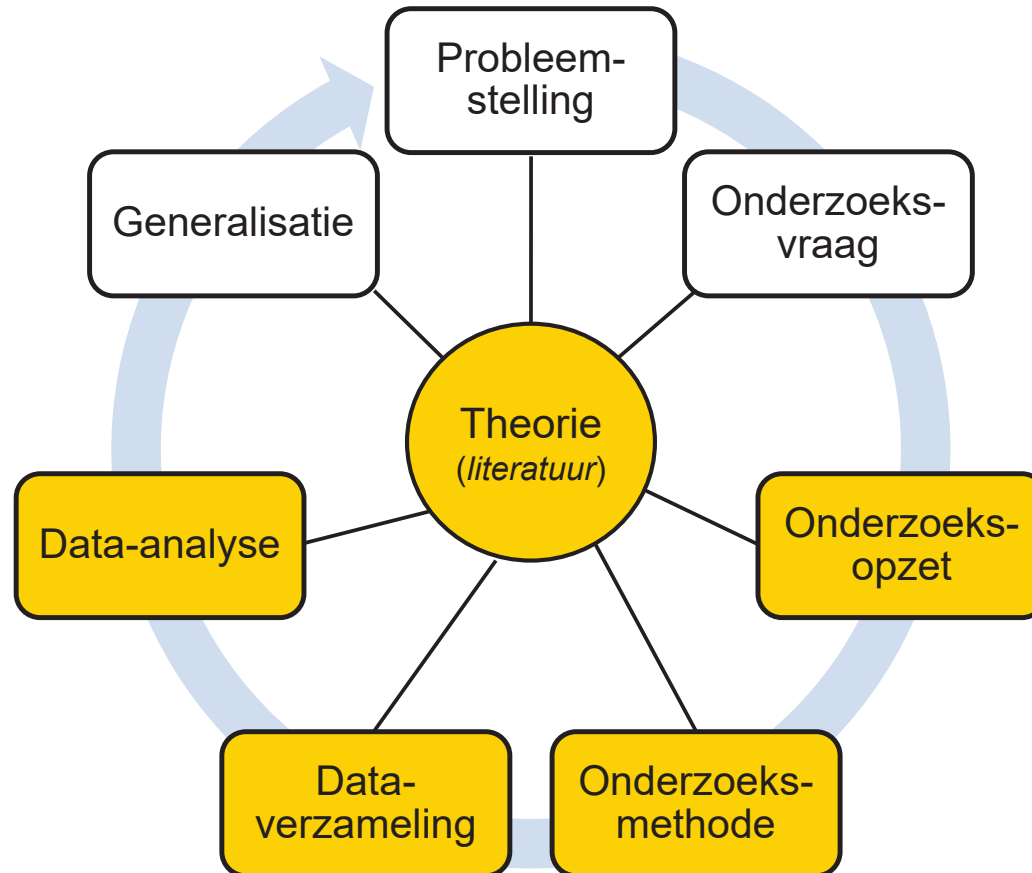

HET ONDERZOEKSPROCES: 3 FASEN

Fase 2. Empirisch

Incorporatie:
Opzet, methode

Innovatie:
Dataverzameling &
analyse

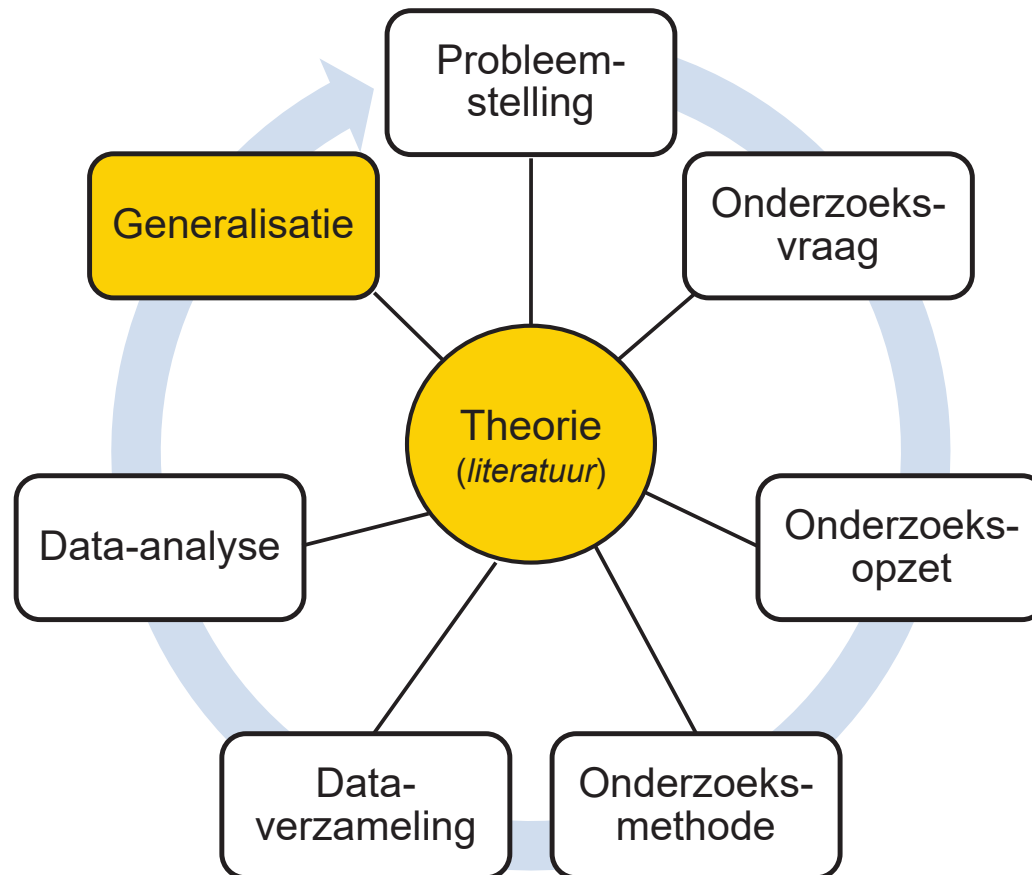

HET ONDERZOEKSPROCES: 3 FASEN

Fase 3. Post-empirisch

Incorporatie:
Opname in BoK

Innovatie:
Aanzet onderzoek

WERKCOLLEGE: DOEL EN AANPAK

LEERLIJN 'METHODOLOGIE'

Methodologie van de sociale wetenschappen

- Onderzoekscyclus
- Bouwstenen

APP

- Onderzoeksthema's
- Refereren, literatuur zoeken

Politikwetenschappelijke methoden

- Onderzoeksopzet
- Onderzoeksmethoden
- Dataverzameling & analyse

Onderzoekspaper

- Toepassen onderzoekscyclus (basisversie)

Ba 1

Ba 2

Ba 3

Ma

Werkcollege politieke wetenschappen

- **Probleemstelling/OV**
- **Literatuurstudie**
- **Onderzoeksopzet**
- **Academisch schrijven**

Inleiding tot de kwalitatieve onderzoekstechnieken

- Onderzoeksmethoden

Werkcollege Masterproef

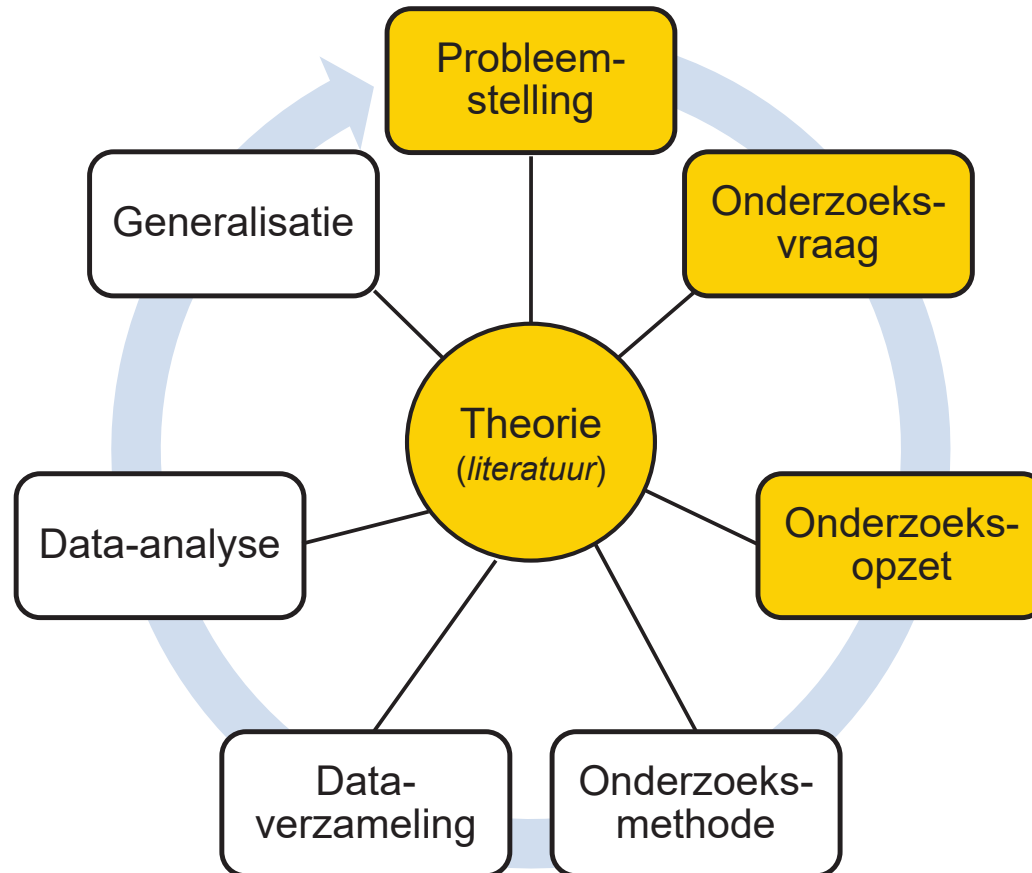
- Bespreken MAP volgens fasen van de onderzoekscyclus

Masterproef

- Toepassen van de volledige onderzoekscyclus

WCPW: HET ONDERZOEKSPLAN

Wat ga je
waarom
onderzoeken,
en **hoe**?

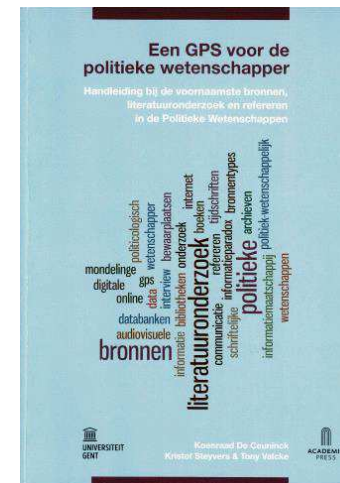

Nut?

- Reflectie over aard, inhoud, haalbaarheid
- Transparantie

WAT IS WERKCOLLEGE?

- **Doe-het-zelf vak:**
 - Kennis => vaardigheden
 - Richtlijnen van onderzoek aanleren en inoefenen (probleemstelling, OV, onderzoeksopzet, literatuur, schrijven)
- Theoretische **lessen + zelfstudie + toepassingen**
- **Ufora!!**
- **Handboek + algemeen naslagwerk:**
 - Inleiding tot literatuuronderzoek
 - Brontypes & bewaarplaatsen
 - Voornaamste literatuur

LESSEN + TOEPASSINGEN

- **Les 1 (13/02)**: inleiding, doel/aanpak, probleemstelling
 - **Taak 1 (Ufora vanaf 17/02, 12u; deadline 20/02, 12u)**
- **Les 2 (20/02)**: onderzoeksopzet, literatuur, brontypes
- **Les 3 (27/02)**: literatuur opzoeken
- **Les 4 (03/03)**: toepassing literatuur opzoeken (in 2 groepen, PC-klas rechten, registreren via Ufora na les 2)
- **Les 5 (05/03)**: academisch schrijven
 - **Taak 2 (Ufora, deadline 11/03, 17u) + oefenversie Taak 3 (Ufora, vrij)**
- **Les 6 (12/03)**: thematische les 1 (in 4 groepen, verschillende lokalen, registreren via Ufora na les 2)
- **Les 7 (19/03)**: thematische les 2
 - **Taak 3 (Ufora, deadline 02/04, 17u)**
 - **Taak 4 (Paper, zie apart document op Ufora voor timing)**

EVALUATIE

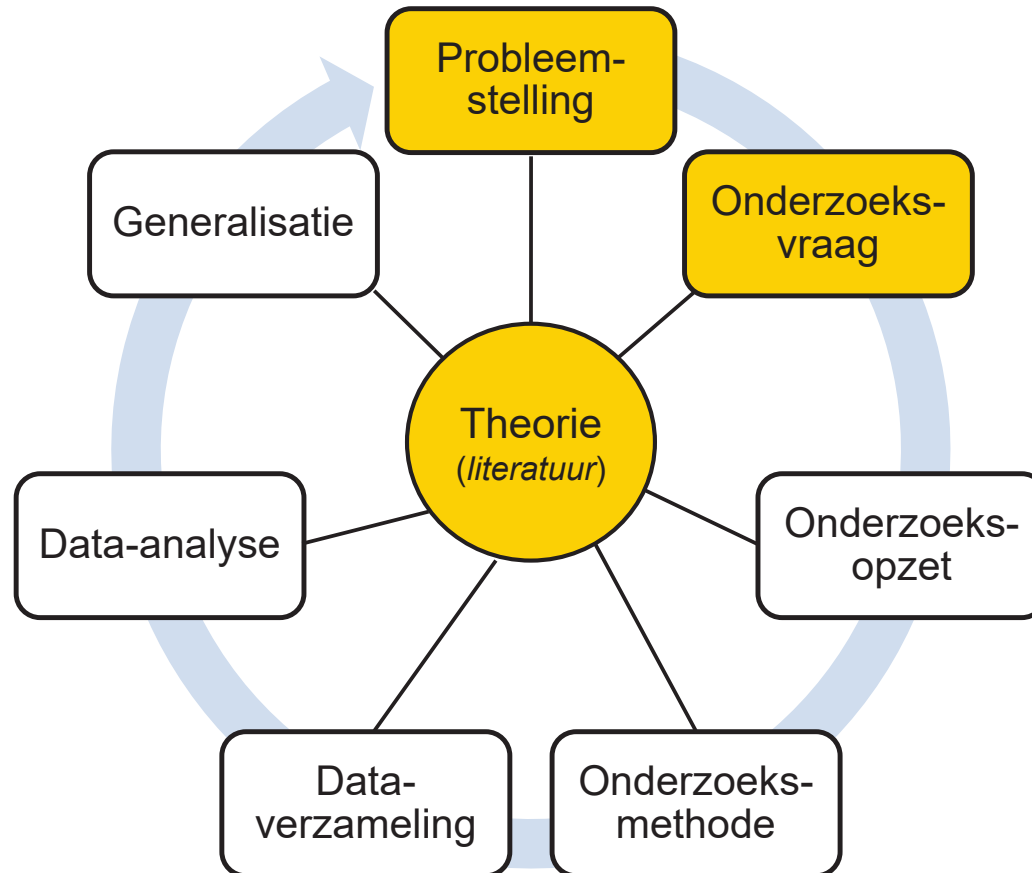
- Niet-periodegebonden (50%) & periodegebonden (50%)
- **Geen klassiek examen**
- **4 taken:**
 - Oefening op probleemstelling (2/20)
 - Oefening op onderzoeksopzet (3/20)
 - Oefening op probleemstelling en onderzoeksopzet (5/20)
 - Paper over een politiekwetenschappelijk thema (10/20)
- Concrete **richtlijnen**: les en Ufora

LESGEVERS

- **Verantwoordelijk lesgever & contactpersoon:**
 - Tom Verhelst (Tom.Verhelst@UGent.be)
- **Thematische lesgevers:**
 - Anna Kern (nationale politiek)
 - Ferdi De Ville (Europese politiek)
 - Tim Haesebrouck (internationale politiek)
 - Bruno De Cordier (conflict & development)

PROBLEEMSTELLING

HET ONDERZOEKSPROCES

ONDERDELEN V/D PROBLEEMSTELLING

1. Probleemomschrijving (Wat wil ik onderzoeken?):
 - Introductie v/h onderzoeksprobleem/thema
 - Onderzoeksdoelstelling & algemene vraagstelling
2. Belang van het onderzoek (Waarom?):
 - Maatschappelijke relevantie (bv. actueel voorbeeld)
 - Politiekwetenschappelijke relevantie (bv. hiaat, debat)
3. Literatuuronderzoek (Wat weten we al?):
 - Status Quaestionis
4. Onderzoeksvraag (Wat wil ik specifiek te weten komen?):
 - Invulling van een hiaat in de literatuur

1. PROBLEEMOMSCHRIJVING

- Keuze van een **onderzoeksthema**
- **Criteria?**
 - Politiek-wetenschappelijk thema (arena, proces, ‘macht’)
 - Eigen interesseveld, waarden, ervaring
 - Relevant (academisch topic, actueel thema)
 - ‘Op bestelling’: lijst met topics, link met stage
 - Expertise promotor of onderzoeksgroep

VOORBEELD: 4 ONDERZOEKSGEBIEDEN

VOORBEELD: ACTUELE THEMA'S

Onderzoeksthema

ONDERZOEKSDOELSTELLING

- **Theoretisch** (fundamenteel) vs **praktijkgericht** onderzoek
- Is **verbonden met** de aanwezige **kennis** (literatuuronderzoek):
 - Duiden van nieuwe fenomenen (andere context, aspect, etc.)
 - Toetsen van theorieën
 - Theorie verder ontwikkelen/verrijken
 - ‘Research puzzle’: patroon van observaties dat niet rijmt met bestaande kennis/theorie
- Leidt tot **verschillende types onderzoekdoelen** (kan combinatie zijn) met bijhorende **algemene vraagstelling**

DOEL- & VRAAGSTELLING

– Soorten onderzoek:

1. Exploratief (Wat? Welke?)
 - Verkennen van een thema, nog weinig geweten
 - Inventarisatie van variabelen
2. Beschrijvend (Hoe?)
 - Kijken hoe een fenomeen zich voordoet in de werkelijkheid
 - Gestructureerd in kaart brengen (kenmerken, variaties, categorieën van variabelen)
3. Verklarend (Waarom?)
 - De verschijningsvorm van een fenomeen verklaren
 - Oorzaak/gevolg: relaties tussen variabelen in kaart brengen
4. Toetsend (In welke mate?)
 - Verbanden (hypothesen) testen uit een theoretisch model
 - Inzicht in de richting en sterkte van verbanden tussen variabelen

**Wat is de impact van de Brexit op de interne cohesie in de EU?
Welke gevolgen heeft de Brexit voor de Belgische diplomatie?**

DOEL- & VRAAGSTELLING

– Soorten onderzoek:

1. Exploratief (Wat? Welke?)
 - Verkennen van een thema, nog weinig geweten
 - Inventarisatie van variabelen
2. Beschrijvend (Hoe?)
 - Kijken hoe een fenomeen zich voordoet in de werkelijkheid
 - Gestructureerd in kaart brengen (kenmerken, variaties, categorieën van variabelen)
3. Verklarend (Waarom?)
 - De verschijningsvorm van een fenomeen verklaren
 - Oorzaak/gevolg: relaties tussen variabelen in kaart brengen
4. Toetsend (In welke mate?)
 - Verbanden (hypothesen) testen uit een theoretisch model
 - Inzicht in de richting en sterkte van verbanden tussen variabelen

DOEL- & VRAAGSTELLING

– Soorten onderzoek:

1. Exploratief (Wat? Welke?)
 - Verkennen van een thema, nog weinig geweten
 - Inventarisatie van variabelen
2. Beschrijvend (Hoe?)
 - Kijken hoe een fenomeen zich voordoet in de werkelijkheid
 - Gestructureerd in kaart brengen (kenmerken, variaties, categorieën van variabelen)
3. Verklarend (Waarom?)
 - De verschijningsvorm van een fenomeen verklaren
 - Oorzaak/gevolg: relaties tussen variabelen in kaart brengen
4. Toetsend (In welke mate?)
 - Verbanden (hypothesen) testen uit een theoretisch model
 - Inzicht in de richting en sterkte van verbanden tussen variabelen

Waarom wordt er in bepaalde gevallen een impeachment-procedure opgestart en in andere niet?

DOEL- & VRAAGSTELLING

– Soorten onderzoek:

1. Exploratief (Wat? Welke?)
 - Verkennen van een thema, nog weinig geweten
 - Inventarisatie van variabelen
2. Beschrijvend (Hoe?)
 - Kijken hoe een fenomeen zich voordoet in de werkelijkheid
 - Gestructureerd in kaart brengen (kenmerken, variaties, categorieën van variabelen)
3. Verklarend (Waarom?)
 - De verschijningsvorm van een fenomeen verklaren
 - Oorzaak/gevolg: relaties tussen variabelen in kaart brengen
4. Toetsend (In welke mate?)
 - Verbanden (hypothesen) testen uit een theoretisch model
 - Inzicht in de richting en sterkte van verbanden tussen variabelen

2. BELANG V/H ONDERZOEK: VOORBEELD

Maatschappelijk

- Vertrouwen in de politiek
- Crisis van de partijen
- Maatschappelijke problemen
- Etc.

Politikwetenschappelijk

- Belgische case
- Trends op LT
- Nieuwe processen
- Etc.

3. LITERATUURSTUDIE: ALGEMEEN

- **Status Quaestionis:** overzicht van wat reeds geweten is over je onderzoeksthema
- **Divers:** studies, theorieën, definities, methoden, etc.
- **Uitwerking in WCPW:**
 - Algemeen:
 - Les 2: waarom literatuur, brontypes
 - Les 3: literatuur opzoeken
 - Les 4: praktische oefening opzoeken literatuur
 - Specifiek:
 - 2 thematische lessen: toepassen

3. LITERATUURSTUDIE: VOORBEELD

“Hoe verloopt het proces van regeringsvorming in België?”

- **Opzoeken van theorie** rond:
 - ‘Regeringsvorming’
 - Maar ook ‘coalitievorming’
 - ‘formatie’, ‘verkiezingen’, etc.
 - Nederlandse en Engelse terminologie
 - In België + internationaal

4. DE ONDERZOEKSVRAAG

- **Essentie:** niet onmiddellijk oplosbaar, vereist wetenschappelijk onderzoek
- **Rijpingsproces:** algemene vraagstelling (*wat wil ik algemeen onderzoeken?*)
=> literatuurstudie (*wat weten we hierover al?*) => hiaat (*en wat niet?*) => concrete onderzoeksvragen (*wat wil ik daarvan specifiek onderzoeken?*)
 - Verfijnder & specifieker, meer afgebakend, meer geïnformeerd
 - Betrekking op concepten en relaties tussen variabelen
- **Selecteren & motiveren, leidraad** voor je onderzoek!
- **Criteria?**
 - Innovatief (beantwoordend)
 - Duidelijk & helder
 - Concreet & eenduidig: zo specifiek/precies mogelijk
 - Beantwoordbaar (met aanwezige kennis, bronnen, methoden)

4. DE ONDERZOEKSVRAAG: VOORBEELD

“Hoe verloopt het proces van regeringsvorming in België?”

- Is de federale regeringsvorming **complexer** geworden doorheen de tijd?
 - Duurt het proces langer?
 - Zijn er meer partijen nodig?
 - Zijn er nieuwe rollen? En wat houden die in?
 - Zijn er meer rolwissels?
- Wat is het **verschil** tussen de regeringsvorming in de **regio's**?
- Hoe **evalueren** betrokken actoren het WR regeringsvormen?

VERVOLGENS...

- Hoe kan je die vragen beantwoorden?
- Welke stappen moet je daarvoor zetten?

⇒ Het onderzoeksopzet

⇒ Literatuuronderzoek

TO DO

TO DO

– Taak 1: probleemstelling (2/20)

– Wat?

- Formuleer summier een algemeen **onderzoeksthema** en een bijhorende specifieke **onderzoeksvraag** over 2 politiekwetenschappelijke vakgebieden:
 - Lokale politiek
 - Een vakgebied naar keuze (C&D, IP, EU, NP)
- 1 van deze onderzoeksvragen is **beschrijvend**, de andere is **verklarend**, geef dit ook aan
- **Bv**: IP => impeachment => ‘Waarom wordt in bepaalde situaties een impeachmentprocedure opgestart en in andere niet?’ => verklarende OV
- **Opm**: je hoeft hiervoor ditmaal dus nog geen literatuurstudie uit te voeren om je onderzoeksvraag concreet te specificeren en in te schrijven in de ‘Body of Knowledge’ (wat je in de praktijk wel zou doen)

– Hoe?

- Via **Ufora/Inhoud/Taken/Taak 1**, vanaf 17/02, 12u; deadline: 20/02, 12u

LITERATUUR

ACHTERGRONDINFORMATIE

- **Handboek:**
 - 1.1.1. Wat is literatuur en literatuuronderzoek in de politieke wetenschappen?
 - 1.2.1. (Politieke) wetenschap: methodisch en cumulatief
 - 1.2.3. De probleemstelling
- **Roose, H. & Meuleman, B. (2014). Methodologie van de sociale wetenschappen. Een inleiding. Gent: Academia Press.**
 - 1.3. De wetenschappelijke aanpak
 - 2.2. Bouwstenen van sociaalwetenschappelijk onderzoek
 - 2.3. Evaluatiecriteria voor wetenschappelijke kennis
 - 5.2. Het onderzoeksplan
 - 5.3. Probleemformulering of probleemstelling

EEN GPS VOOR DE POLITIEKE WETENSCHAPPER

HANDLEIDING BIJ DE VOORNAAMSTE BRONNEN, LITERATUURONDERZOEK EN REFEREREN IN DE POLITIEKE WETENSCHAPPEN

WOORD VOORAF	7
DEEL 1. INLEIDING TOT HET LITERATUURONDERZOEK IN DE POLITIEKE WETENSCHAPPEN	9
Inleiding	9
Hoofdstuk 1. Literatuuronderzoek: van noodzaak tot afweging	11
1.1. Literatuuronderzoek: wat?	11
1.2. Literatuuronderzoek: waarom?	19
1.3. Literatuur kritisch beoordelen	40
Hoofdstuk 2. Literatuurgebruik: zoeken, lezen en integreren	49
2.1. Literatuur zoeken: trapsgewijs versus geketend zoeken	49
2.2. Literatuur lezen: van skimmen tot skippen	53
2.3. Literatuur integreren: het schrijven van een wetenschappelijke tekst	55
DEEL 2. BRONTYPES IN DE POLITIEKE WETENSCHAPPEN EN HUN BEWAARPLAATS	77
Inleiding	77
Hoofdstuk 3. Brontypes in de politieke wetenschappen	79
3.1. Boeken	80
3.2. Tijdschriften	86
3.3. Kranten	92
3.4. Audiovisuele media	97
3.5. Bronnen van overheidsinstellingen	102
3.6. Databanken en catalogi	106
3.7. Verslagen, rapporten en werkdocumenten	110

Hoofdstuk 4. Bewaarplaatsen van bronnen in de politieke wetenschappen	113
4.1. Bibliotheken	113
4.2. Archieven	122
4.3. Elektronische informatiedragers	124
DEEL 3. VOORNAAMSTE LITERATUUR IN DE POLITIEKE WETENSCHAPPEN	133
Inleiding	133
Hoofdstuk 5. Algemene politicologie	137
Hoofdstuk 6. Internationale politiek	161
Hoofdstuk 7. Politiek in het Globale Zuiden	183
Hoofdstuk 8. Europese politiek	199
Hoofdstuk 9. Belgische politiek	225
Hoofdstuk 10. Lokale en provinciale politiek	269

EEN GPS VOOR DE POLITIEKE WETENSCHAPPER

**HANDLEIDING BIJ DE VOORNAAMSTE BRONNEN,
LITERATUURONDERZOEK EN REFEREREN
IN DE POLITIEKE WETENSCHAPPEN**

Koenraad De Ceuninck

Kristof Steyvers

Tony Valcke

(red.)

Hoofdstuk 1. Literatuuronderzoek: van noodzaak tot afweging

In dit hoofdstuk bekijken we het gebruik van literatuur in de politieke wetenschappen meer fundamenteel. Wat verstaan we onder het begrip literatuur? Welke grote types kan je daarin onderscheiden? Waarom is het gebruik van literatuur noodzakelijk in het politiek-wetenschappelijk onderzoek? Hoe kan je die literatuur kritisch benaderen?

1.1. Literatuuronderzoek: wat?

1.1.1. Wat is literatuur en literatuuronderzoek in de politieke wetenschappen?

Literatuur zou je kunnen beschouwen als het geheel van verzamelde kennis rond een bepaald onderwerp in een bepaald domein van de wetenschappen. Die kennis komt volgens bepaalde regels tot stand en wordt op één of andere manier bewaard. Het voeren van een literatuuronderzoek betekent dus dat je aan de hand van een aantal hulpmiddelen zal trachten zicht te krijgen op het geheel van kennis dat rond een bepaald thema is verzameld. Literatuuronderzoek vormt meestal de basis voor het formuleren van eigen onderzoeksvragen en het voeren van empirisch onderzoek om deze vragen te beantwoorden. Dat geldt ook voor de politieke wetenschappen.

Politiek-wetenschappelijke literatuur is methodisch en cumulatief. Op de betekenis van die begrippen gaan we nog dieper in wanneer we het waarom van literatuuronderzoek zullen behandelen (1.2. in dit hoofdstuk). Algemeen gesteld beantwoordt die literatuur aan bepaalde kwaliteitseisen voor kennisproductie en bouwt zij voort op eerder verricht werk. Hier is het belangrijk er op te wijzen dat dit gevolgen heeft voor de vorm, de inhoud en de beoordeling van die literatuur.

Eén belangrijk gevolg is dat politiek-wetenschappelijke literatuur meestal in geschreven vorm bestaat. Toch beperken de verschijningsvormen ervan zich niet langer tot een klassieke monografie of tijdschriftartikel. Ook online-publicaties of databanken kunnen wetenschappelijke literatuur bieden. Die literatuur moet bovendien geplaatst worden binnen een breder bronnenkader waarvan de onderdelen elk op hun manier kunnen bijdragen tot de totstandkoming van wetenschappelijke kennis.

1.1.2. Politiek-wetenschappelijke literatuur binnen het bredere bronnenkader¹

a) Bronnen zijn nooit neutraal

Net als journalisten of historici maken ook politieke wetenschappers gebruik van bronnen om tot bepaalde kennis te komen. Wat is een bron eigenlijk? Algemeen zou je kunnen stellen dat bronnen dragers van informatie zijn. Ze vertellen ons iets over een bepaalde persoon, situatie, gebeurtenis, enz. De keuze voor woorden als 'dragers' en 'vertellen' is niet toevallig. Ze wijzen op een belangrijk element waar men rekening mee moet houden bij het gebruik van bronnenmateriaal.

Bronnen zijn nooit volstrekt neutraal of objectief. Dat kan om interne redenen zijn, eigen aan de bron zelf: o.m. de verschijningsvorm waarin de informatie tot ons komt, de auteur van de bron en diens bedoelingen of de perceptie van diegene die de bron verwerkt. Dit alles speelt een rol in het verhaal dat een bron ons vertelt. Dat kan ook om externe redenen: een bron komt niet tot stand in een vacuüm en geeft geen geïsoleerde informatie weer. Bronnen zijn 'geketend' in tijd en ruimte. Zij kunnen de reactie zijn op een bepaalde situatie, beïnvloed worden door de technische mogelijkheden, modes en vormschema's van hun tijd en context, enz. We gaan daar verder nog op in. Hier volstaat het die vaststelling te maken maar meteen ook de nodige nuances aan te brengen.

Dat geen enkele bron objectief is, hoeft niet te betekenen dat elke bron per definitie onbruikbaar is voor politiek-wetenschappelijk onderzoek. Zo bestaan er uiteraard gradaties in het objectieve informatiegehalte van bronnen. Een artikel in een politiek-wetenschappelijk tijdschrift zal bijvoorbeeld een grotere objectiviteit nastreven dan een tussenkomst van een politicus in een debat. Hoewel de doelstellingen, voorstellingen en vormeigenschappen van beide bronnen fundamenteel verschillend zijn, kunnen ze toch op hetzelfde onderwerp betrekking hebben.

Politiek-wetenschappelijk onderzoek zal steeds trachten zich bewust te zijn van de vormelijke en inhoudelijke aspecten van de bronnen die worden gebruikt en de mate waarin zij de weergegeven informatie kunnen beïnvloeden. Bovendien kan diversificatie en het nastreven van complementariteit in het gebruikte bronnenmateriaal al een aantal van deze vertekeningen rechttrekken. Op welke bronnen de nadruk zal liggen is natuurlijk mee afhankelijk van het doel dat men zich in het eigen onderzoek gesteld heeft.

¹ Zie Boone (2011) voor verdere literatuur; deel I (pp. 1-64) en vooral deel II (pp. 65-130) voor de verschillende vormen van bronnenkritiek die kunnen toegepast worden. De meer puur historische aspecten van dit werk werden vertaald naar toepassingen voor het politiek-wetenschappelijk onderzoek.

b) Brontypes

Bronnen kunnen op vele manieren worden ingedeeld. Brungs (2005, pp. 26-32) wijst op mogelijkheden tot onderscheid op basis van de vorm, de inhoud, de directheid en de mogelijkheid tot bibliografische identificatie van bronnen. Wij geven haar indeling in de tabel hieronder weer. In hoofdstuk drie van de cursus (zie deel twee) wordt dieper ingegaan op de verschillende literatuurtypen die doorgaans in de politieke wetenschappen worden gebruikt. Wij zullen ons daarbij vooral baseren op de vormelijke en inhoudelijke criteria die bij Brungs aan bod komen. Hier wijzen we op een algemene bronindeling en de plaatsing van politiek-wetenschappelijke literatuur hierbinnen.

Tabel 1. Indeling van bronnen

Vorm	Inhoud	Directheid	Identificatie
- Gedrukt <ul style="list-style-type: none">• Gedrukt• Niet-gedrukt	- Literair <ul style="list-style-type: none">- Statistisch- Overheid	- Primair <ul style="list-style-type: none">- Secundair- Tertiair	- Conventioneel <ul style="list-style-type: none">- Grijs
- Periodiciteit <ul style="list-style-type: none">• Meermaals• Eenmalig			

Naar: Brungs, 2005, pp. 26-32.

Bronnen kunnen ten eerste naar vorm bekeken worden. Een eerste criterium dat daarbij kan worden gebruikt is hun al dan niet gedrukte karakter. Een gelijklopend onderscheid is dat tussen geschreven en niet-geschreven (of mondelinge) bronnen.

In de politieke wetenschappen ligt de nadruk meestal (nog) op de gedrukte of geschreven bronnen zoals naslagwerken, boeken, tijdschriften of kranten. Het relatief permanente karakter van geschreven en gedrukte bronnen laat beter toe aan criteria van methodologie en cumulatieve kennisopbouw te beantwoorden. Bovendien is de politicologie een 'talige' wetenschap. Concepten en hun betekenis spelen een heel grote rol in het onderzoek. Verder zullen wij nog aangeven welke impact dit heeft op het schrijven van een wetenschappelijke tekst. Dat betekent uiteraard niet dat niet-gedrukte of ongeschreven bronnen niet bruikbaar kunnen zijn voor onderzoek in de politieke wetenschappen. Zeker in de literatuurstudie en het formuleren van een probleemstelling zal de nadruk bij de meeste onderwerpen echter liggen op geschreven bronnen.

Vandaag betogen sommigen dat een onderscheid gebaseerd op het al dan niet gedrukte karakter van bronnen (en het impliciete wetenschappelijke kwaliteitsoordeel waartoe dat aanleiding geeft) achterhaald is gezien de opkomst van elektronische informatiedragers. Zij menen dat het beter is om te spreken van mondelinge en documentaire bronnen (Muylaert, 2006, pp. 2-10).

Een tweede vormelijk criterium heeft te maken met de periodiciteit van de bron. Sommige bronnen verschijnen meermaals (dagbladen, tijdschriften, jaarboeken, enz.) terwijl andere eenmalig worden gepubliceerd (boeken, verzamelwerken, encyclopedieën, enz.). Voor die laatste groep zijn wel uitgaven in reeks of herwerkte edities mogelijk. Politieke wetenschappers maken gebruik van bronnen met verschillende periodiciteit. Zij trachten daarbij een combinatie te maken van die brontypes en rekening te houden met de eigenheid van elk van die types in termen van informatiewaarde.

Inhoudelijk kan ten tweede een onderscheid gemaakt worden tussen literaire, statistische en overheidsbronnen. Dat zijn brede en niet noodzakelijk wederzijds uitsluitende categorieën. Literaire bronnen zijn veeleer verhalend en beschrijvend (een krantenartikel of een historische monografie). Statistische bronnen presenteren cijfers onder verschillende verschijningsvormen (ruwe data, statistische analyses, grafieken, enz.). Overheidsbronnen worden ten slotte door publieke instellingen geproduceerd. Dat kunnen zowel wetteksten zijn (wetten en decreten, KB's, MB's die rechtsgevolgen in het leven roepen) als documenten die voortvloeien uit de taken van de overheid als behoeder van de sociale boekhouding (het beheer van administraties, verslagen van vergaderingen, organogrammen, enz.). Wat geldt voor periodiciteit gaat ook hier op: politieke wetenschappers combineren afhankelijk van het onderwerp dat ze bestuderen meestal verschillende inhoudelijke brontypes en houden rekening met de eigenheid van dat materiaal. Zoals de term het zelf al doet vermoeden moet politiek-wetenschappelijke literatuur zelf onder het label van de literaire bronnen worden geplaatst.

Naast vorm en inhoud kan ten derde een onderscheid worden gemaakt op grond van de directheid van de informatiewaarde van een bron. Meestal spreekt men dan van primaire, secundaire en tertiaire bronnen.

In het geval van primaire bronnen is de informatie die in een bepaalde bron vervat zit origineel en vrijwel integraal beschikbaar. Een gegevensbank met ruwe data over stemgedrag, de volledig uitgeschreven tekst van een interview of het oorspronkelijk beeldmateriaal van een politiek debat kunnen als voorbeeld worden aangehaald. Secundaire bronnen worden dan weer gekenmerkt door een zekere mate van verwerking van het primaire bronnenmateriaal. De resultaten van een statistische

analyse, het interview zoals dat in een bepaald tijdschrift verschijnt of het item dat in het journaal wordt opgenomen over dat debat zijn dan de verwerkte tegenhangers van de oorspronkelijke bronnen. Tertiaire bronnen ontsluiten dan de secundaire.

Dat onderscheid is relatief althans voor wat primaire en secundaire bronnen betreft. Hoe 'relatief' die stelling ook lijkt: secundair betekent in verhouding tot een gegeven primaire bron. Het onderscheid is mede afhankelijk van de afstand tussen het verwerkte en het oorspronkelijke bronnenmateriaal. Verder in de cursus wordt bijvoorbeeld ook een onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire bronnen al naargelang de full-text beschikbaarheid van de gezochte informatie. Via bepaalde websites kan men immers de integrale versie van bepaalde tijdschriften en/of monografieën raadplegen, via andere websites of gegevensbanken kan men enkel verwijzingen of korte samenvattingen naar deze werken vinden. In het laatste geval wordt dan gesproken van secundaire bronnen, in het eerste geval van primaire. Toch hebben ook die tijdschriften of monografieën meestal verwijzingen naar andere bronnen en houden zij een zekere mate van verwerking ervan in.

Politieke wetenschappers maken best gebruik van primaire bronnen al bestaat er variatie in de mate waarin men zich daaraan moet houden: hoe groter de verwachtingen op het vlak van wetenschappelijkheid van een tekst, hoe meer die gebaseerd moet zijn op dat primair bronnenmateriaal. Zeker voor een literatuuronderzoek is het tot het uiterste doordrijven van die stelregel meestal niet haalbaar. Politiek-wetenschappelijke literatuur is bovendien vaak zelf een combinatie van secundair (overzicht van eerdere literatuur) en primair (eigen onderzoek) bronnenmateriaal.

Wat wel zo 'primair' mogelijk moet worden toegepast is het gebruik van citaten of parafrases (zie verder voor dit onderscheid) uit andere teksten. Vaak zal men die in een bron terugvinden met de nodige referenties daarbij. De bedoeling is dan steeds de oorspronkelijke bron te raadplegen waaruit het citaat of de parafrase komt. Zo kan de auteur van de bron die men raadpleegt het citaat (bewust) verkeerd weergeven of in zijn parafrase informatie verwerken op een manier waarmee men het als onderzoeker niet eens is (te normatieve benadering, te beknopte weergave van de informatie, overbenadrukken van bepaalde aspecten en andere onderbelichten, enz.). Daarom is het dus noodzakelijk en belangrijk de oorspronkelijke bron te raadplegen. Kan men dat echter niet doen (doordat de oorspronkelijke bronnen niet beschikbaar zijn, doordat een onderzoeker o.w.v. het specifieke van zijn benadering niet over de tijd beschikt om alle bronnen in een gegeven domein te

raadplegen, enz.), dan is men verplicht in de referenties naar dit secundair gebruik te verwijzen (hoe men dat technisch doet, komt bij het gebruik van referentiesystemen aan bod²).

Het vierde en laatste onderscheid houdt verband met de mogelijkheid tot bibliografische identificatie van een bron. Conventionele (ook wel 'witte') literatuur omvat unieke referentiecodes (auteur, titel, publicatiejaar, uitgever, plaats van uitgave, volume en issuenummer, paginering, enz.) waarmee het bronnenmateriaal kan geïdentificeerd worden. Dit bronnenmateriaal vind je meestal terug in bibliotheken. Voor wat Brungs grijze literatuur noemt (toespraken, dagboeken, posters en pamfletten, werkdocumenten, enz.), geldt dat minder. Door de broneigenheid wordt dit soort materiaal minder snel of gemakkelijk gecatalogeerd of geïndexeerd en kan het dus ook moeilijker worden teruggevonden.

Politieke wetenschappers zullen in de eerste plaats naar conventionele bronnen grijpen, zeker wanneer ze een (synthetiserend) literatuuronderzoek maken. In het behandelen van het waarom van literatuuronderzoek (1.2. van dit hoofdstuk) zal de reden daarvoor nog verduidelijkt worden. Dat betekent echter niet dat minder conventionele bronnen onbruikbaar zijn voor politieke wetenschappers. Zeker wanneer informatie schaars is, voor het overige nogal eenzijdig of wanneer bronnen worden gebruikt bij empirisch onderzoek kunnen zij een meerwaarde bieden. Onderzoekers kunnen de informatiewaarde van dit soort bronnen ook 'beveiligen' door er bijvoorbeeld naar op zoek te gaan in (wetenschappelijke) archieven of op internetpagina's die toelaten de kwaliteit van het gevonden materiaal te verifiëren.

Samenvattend kan men dus stellen dat het gros van de politiek-wetenschappelijke literatuur gedrukt (of documentair), van wisselende periodiciteit, literair en conventioneel zal zijn.

1.1.3. De paradox van de informatiemaatschappij

Vandaag de dag hoort men in heel wat commentaren dat wij leven in een 'informatiemaatschappij' of 'kennissamenleving'. Daarbij verwijst men dan o.m. naar de enorme toename van de hoeveelheid informatie die geproduceerd wordt. Die toename is zowel kwantitatief als kwalitatief. De moderne massamedia hebben bijvoorbeeld de snelheid van informatieoverdracht enorm doen toenemen

² Meestal ziet men in teksten iets in de orde van "zoals X het stelt: ...[citaat/parafrase]...geciteerd/aangehaald in Y" met dit laatste al dan niet in voet- of eindnoot afhankelijk van de manier van refereren.

evenals de reikwijdte ervan. Nieuwszenders die de klok rond berichten en informatie verspreiden hebben meer dan eens een bijna wereldomvattend karakter. Op het internet is die evolutie zo mogelijk nog meer uitgesproken. Verschillende technologische evoluties versterken die tendensen (enorme opslagmogelijkheden van elektronische informatiedragers, de mogelijkheden die zij bieden op het vlak van consultatie, enz.)

Informatie is niet alleen op zich toegenomen, ook de betekenis ervan voor het maatschappelijk leven won aan belang. Informatie circuleert soms als handelswaar en heeft vaak economische, sociale en politieke gevolgen op het vlak van inkomen, machtsverhoudingen of overheidsoptreden. De uitdrukking “kennis is macht” vat die evolutie bondig samen.

Die toename in omvang en belang van informatie gaat echter niet noodzakelijk gepaard met een overeenkomstige beschikbaarheid en beheersbaarheid ervan. De grote hoeveelheid informatie en de snelheid waarmee die verspreid wordt, plaatst meteen ook de houdbaarheidsdatum ervan onder druk. Heel wat informatie wordt daarbij niet of onvolledig bewaard (al dan niet bewust). Is dat toch het geval dan speelt bovendien het criterium van de consulteerbaarheid. Niet alle informatie die bewaard is gebleven kan even gemakkelijk geconsulteerd worden. Dat kan veel verschillende redenen hebben: men weet niet waar informatie te lokaliseren, krijgt er van de informatieproducent geen toegang toe of men kan het bronnenmateriaal onvoldoende duiden zonder de beschikbaarheid van bijkomende informatie.

Een goed voorbeeld van dit probleem van consulteerbaarheid vinden we bij de archieven (4.2. van hoofdstuk 4 in deel 2). Openbare archieven (voortspruitend uit de activiteiten van openbare instellingen zoals gemeenten en provincies) zijn onderworpen aan de archiefwet uit 1955. Die bepaalt dat archieven pas kunnen worden ontsloten (lees: de inhoud ervan wordt openbaar) na het verstrijken van een relatief lange termijn van 30 jaar (vóór de wijziging van de wet in 2009 was dat zelfs 100 jaar)³. Dat plaatst onderzoekers van de hedendaagse tijd (bijvoorbeeld politieke wetenschappers) voor hindernissen wanneer zij van dit type materiaal gebruik willen maken. Enerzijds is er meestal een vrij grote en diverse hoeveelheid informatie beschikbaar (denk ook aan wat eerder ‘grijze’ literatuur werd genoemd), anderzijds heeft men er geen of weinig toegang toe. Andere informatiebronnen fungeren dan als ‘tweedehands’ oplossingen.

³ Het Vlaamse Archiefdecreet van 9 juli 2010, dat de minimumcriteria voor een goed archiefbeheer vastlegt, de regels voor bewaring en vernietiging van archiefdocumenten bepaalt en voorziet in de oprichting van een centraal register (dat vastlegt welke documenten bewaard worden op welke plaats), neemt de algemene principes uit de (vernieuwde) archiefwet over.

Het probleem van de consulteerbaarheid ent zich ook op nog een andere manier op die informatietoename. Door de enorme hoeveelheid geproduceerde informatie wordt het erg moeilijk 'alles' over een bepaald onderwerp te vinden, laat staan dat inhoudelijk volledig te verwerken. Zelfs binnen een relatief klein deeldomein van de politieke wetenschappen is het aantal publicaties, onderzoeken of gegevensbestanden zodanig uitgebreid dat een integrale inhoudelijke kennis ervan zo goed als onmogelijk is. Het brandpunt verschuift dan ook in eerste instantie van de informatie zelf naar het beheren ervan: de vaardigheden om doelgericht informatie te zoeken, deze te verwerken en ze in het wetenschappelijk onderzoek te integreren. Dat zou men kennismanagement kunnen noemen.

Uiteraard is dat kennismanagement functioneel: het wil toelaten toch 'kennis te nemen' van de voor het onderzoek meest relevante informatie. De vaardigheden op het vlak van informatiebeheer laten toe deze uit te filteren maar beïnvloeden ook de inhoud van de uiteindelijk geraadpleegde informatie. Een goed voorbeeld van dat spanningsveld is het werken met elektronische bibliografische databanken. Die zijn vaak erg uitgebreid en kunnen meestal doorzocht worden aan de hand van bepaalde trefwoorden of zoektermen (bijvoorbeeld uit de titel of uit de korte inhoud). Uiteraard bepaalt de keuze van de zoekterm mee welke informatie wordt teruggevonden (zie 4.3.2. in hoofdstuk 4 van deel 2).

De bovenstaande principes en evoluties lijken wellicht abstract en algemeen. Toch hebben zij zonder uitzondering hun weerslag op het gebruik van bronnen in het politiek-wetenschappelijk onderzoek. Dat wordt duidelijk wanneer je voor het eerst een literatuuroverzicht zal maken. Ook voor de politieke wetenschappen was er wellicht nooit zoveel bronnenmateriaal dat de onderzoeker tegelijkertijd voor heel wat hindernissen plaatst op het vlak van consulteerbaarheid.

1.2. Literatuuronderzoek: waarom?

Hierboven hebben wij literatuur(onderzoek) in de politieke wetenschappen omschreven. Wat is nu de betekenis van deze literatuur voor wetenschappelijke kennisproductie? Waarom is het m.a.w. nodig aandacht te besteden aan de manier waarop bronnen worden gezocht, gelezen en geïntegreerd bij het schrijven van een wetenschappelijke tekst? Waarom moeten politieke wetenschappers bij hun werk gebruik maken van literatuur?

1.2.1. (Politieke) wetenschap: methodisch en cumulatief

Om die vragen te kunnen beantwoorden moet verwezen worden naar de manier waarop wetenschappelijke kennis tot stand komt. Het is daarbij niet de bedoeling diep in te gaan op dit fundamentele epistemologische vraagstuk of de (moeilijke) positie van de politieke wetenschap(en) in dit debat uitgebreid tegen het licht te houden. Enkele aspecten hiervan zijn echter van groot belang bij het bepalen van de betekenis van bronnen en literatuur in de politieke wetenschappen.

a) Wetenschappelijke kennisopbouw: een methodische spiraal

Anders dan kennis die ontleend wordt aan gezagsfiguren, 'bovennatuurlijke krachten' of pure logica is wetenschappelijke kennis het gevolg van wetenschappelijk denken en de actualisatie daarvan in wetenschappelijk onderzoek. Het middel dat voor het verzamelen van die kennis gebruikt wordt is de wetenschappelijke methode. De kern van die methode zit in het drieluik observatie, hypothese en experiment. Observeren betekent op een systematische en geobjectiveerde manier naar een bepaalde omgeving trachten te kijken. Vanuit die observatie komt men tot bepaalde vaststellingen, identificeert men bepaalde problemen en stelt men zich bepaalde vragen.

Vervolgens tracht men op zoek te gaan naar eventuele verklaringen voor de geobserveerde fenomenen. In beginsel zijn die verklaringen tentatief: zij zijn het gevolg van (logisch) redeneren en verwijzen naar mogelijkheden veeleer dan naar zekerheden. Vaak nemen die verklaringen de vorm aan van hypothesen. Dat zijn stellingen die weergeven onder welke voorwaarden een bepaald fenomeen voorkomt en welke de eventuele gevolgen zijn van het al dan niet voorkomen van die voorwaarden. Daarna zijn we aanbeland bij de experimentele fase van het onderzoek. Voorwaarden kunnen gemanipuleerd of juist onder controle worden gehouden om te zien wat er de eventuele gevolgen van zijn (Nachmias-Frankfort & Nachmias, 1996, pp. 1-7; Wilkinson, 1991, pp. 3-8).

Met de resultaten van de voorgaande fase kunnen de geformuleerde hypothesen en tentatieve verklaringen dan bevestigd of verworpen worden. Bovendien roepen de resultaten vaak nieuwe problemen of vragen in het leven. In die zin is er dan ook sprake van een soort onderzoekscyclus. Dit laatste verwijst naar nog een ander belangrijk kenmerk van wetenschap. Behalve methodisch is wetenschappelijke kennis namelijk ook cumulatief. Zowat elk onderzoek bouwt voort op kennis die eerder en/of door anderen werd verzameld.

Het geheel van kennis in een bepaald domein (en dus de literatuur die daarover beschikbaar is) wordt in het Engels de 'scientific body of knowledge' genoemd. Dit 'lichaam' bestaat dus uit een set van vragen die eigen zijn aan een domein en de (voorlopige) antwoorden die op die vragen gegeven zijn aan de hand van wetenschappelijk onderzoek. In een goed ontwikkeld wetenschapsdomein nemen die antwoorden de vorm aan van theorieën (Manheim, Rich & Willnat, 2002, pp. 14-77). Dat is een geheel van abstracte aannames in een logische structuur die ons iets over de werkelijkheid vertellen. Theorieën bestaan uit proposities (abstracte voorspellingen van relaties tussen concepten) waaruit hypothesen (concrete voorspellingen van relaties tussen variabelen) kunnen afgeleid worden die men kan operationaliseren en meten aan de hand van werkhypothesen (voorspellingen van relaties tussen indicatoren). Het kennislichaam vindt haar neerslag in de verschillende fora waarover wetenschappers beschikken (monografieën, tijdschriften, congressen, ...). De onderzoekscyclus is in die zin veeleer spiraal- dan cirkelvormig: door het voorafgaande onderzoek start haar nieuw gestimuleerde tegenhanger vanaf een hoger platform. Op die manier kan wetenschappelijke vooruitgang worden geboekt.

b) Politicologie: vreemde eend in de wetenschapsbijt?

Vooraleer concreter te verwijzen naar de rol van literatuur in de verschillende fases van dat onderzoek (in het kader van deze cursus in het bijzonder voor de eerste twee fases) is het nodig nog even stil te blijven staan bij de eigenheid van de politieke wetenschappen (als onderdeel van een bredere sociaalwetenschappelijke tak in het wetenschapsbedrijf) omdat die van invloed is op de beschikbaarheid, de aard en de beoordeling van bronnenmateriaal. Het klassieke wetenschapsmodel dat wij hierboven hebben beschreven, botst namelijk op heel wat moeilijkheden indien het wordt toegepast op de politieke wetenschappen⁴.

In de eerste plaatst stelt zich het probleem van het specifieke studieobject van de politieke wetenschappen. Die bestudeert het menselijk gedrag in de 'politieke sfeer'⁵. Dat gedrag is variabel en complex. Dat geldt uiteraard voor de meeste onderzoeksdomeinen. Een groter 'euvel' vanuit wetenschappelijk standpunt is dat dit gedrag veel moeilijker onder controle te houden is of te manipuleren: hetzij omdat het simpelweg niet kan (een bepaald gedrag is vooraf gegeven; de onderzoeker kan de factoren die ertoe hebben geleid in het beste geval slechts achteraf reconstrueren)

⁴ De hier volgende bedenkingen gelden voor bijna alle sociale wetenschappen en bij uitbreiding de menswetenschappen. Wij concentreren ons hier op de politicologie.

⁵ Op zich plaatst dat begrip de onderzoeker al voor moeilijkheden: wat is politiek? hoe breed mag je dat definiëren? enz.

hetzij omdat het niet mag (vanuit ethisch standpunt). Dat zorgt ervoor dat de resultaten van politiek-wetenschappelijk onderzoek soms minder betrouwbaar en geldig zijn dan in andere takken van de wetenschap.

Daarop ent zich het debat tussen 'empirici' en 'aanhangers van de interpretatieve benadering'. Voor de eerste groep is de werkelijkheid een aanwezige en te ontdekken realiteit die in kaart kan gebracht worden door systematische observatie. Voor de tweede groep is die werkelijkheid veeleer een sociale constructie die men slechts door interpretatie kan duiden. Deze laatste benadering vindt haar wortels in het postmodernisme en het constructivisme.

Daarbij komt nog dat de politieke wetenschappen geen universele, gestandaardiseerde en door iedereen geaccepteerde meetinstrumenten kennen. Deze bedenkingen hebben vooral betrekking op de empirische fase van het onderzoek, waar de geformuleerde hypothesen aan een exploratie of toetsing worden onderworpen maar bepalen ook het uitzicht van de politiek-wetenschappelijke literatuur. Zij hebben namelijk tot gevolg dat beschrijvende studies (vaak gevalstudies), onderzoek gebaseerd op vragenlijsten of analytische beschouwingen de literatuur in de politieke wetenschappen domineren. Bij het zoeken naar literatuur moet hier dus rekening mee worden gehouden. Die bedenkingen bepalen ook de aard van de probleemstelling. De plaatsing van het onderzoek binnen de bestaande literatuur en het formuleren van eigen onderzoeksvragen worden mee beïnvloed door de mogelijkheden en beperkingen die eerder onderzoek hebben blootgelegd.

Een tweede bedenking houdt eveneens verband met het studieobject van de politicologie maar geldt ruimer dan enkel voor de empirische fase. Anders dan in andere domeinen van de wetenschap staat de politicoloog meestal niet los van het onderwerp dat hij onderzoekt. Dat heeft twee mogelijke gevolgen.

Eenzijds kan het onderzoek zelf een impact hebben op het bestudeerde politieke gedrag of gebeuren (reactiviteit). Zo kunnen respondenten bij een interview de druk ervaren sociaal wenselijke antwoorden te geven of kunnen de resultaten van een onderzoek de maatschappelijke context zelf beïnvloeden. Anderzijds heeft die band tussen onderzoek en omgeving ook gevolgen voor de onderzoeker zelf. Politicologen zijn ook maar mensen. Dat wil zeggen dat zij hun voorkeuren, interesses, wensen en belangen hebben t.a.v. maatschappelijke en politieke vraagstukken (hun onderzoeksdomein). Dat heeft tot gevolg dat de waardevrijheid, neutraliteit en objectiviteit die het brede wetenschappelijke bedrijf in theorie kenmerken onder druk staan in het politiek-wetenschappelijk onderzoek. Dat houdt echter geen vrijbrief in voor pure subjectiviteit. Wel bepleit

dit het opgeven van een onhaalbaar neutraliteitsideaal waarbij het correct toepassen van deontologie, politiek-wetenschappelijke methoden en openheid in het onderzoek (transparantie, verantwoording en mogelijkheid tot controle) tegengewicht bieden tegen een te 'persoonlijke' benadering van het onderwerp⁶.

Bij het zoeken naar literatuur en het formuleren van eigen onderzoeksvragen is het belangrijk deze bedenkingen in het achterhoofd te houden. Zij kunnen van invloed zijn op de beoordeling die je van bepaalde literatuur zal maken: vanuit welke motieven heeft een auteur een tekst geschreven, zijn er (ongewild) bepaalde normatieve elementen in een benadering geslopen, enz.? Het belang van deontologie, methodologie en openheid als tegengewicht tegen subjectiviteit heeft ook een invloed op het gebruik van literatuur. Precies om de valkuilen van een te persoonlijke benadering te vermijden is het gebruik van en het verwijzen naar die literatuur van het grootste belang voor politiek-wetenschappelijk onderzoek.

Een derde en laatste bedenking houdt verband met het belang van de taal in politiek-wetenschappelijk onderzoek. Meer nog dan in andere disciplines is die taal het centrale werkinstrument van de politicologie. Zo zijn theoretische concepten talige constructies en maakt de politieke wetenschapper ook in zijn empirisch onderzoek vaak gebruik van taalgebonden instrumenten (vragenlijsten, interviews, enz.). Wie kijkt naar hun ontstaansgeschiedenis stelt ook een discursieve traditie vast in de politieke wetenschappen waarbij de hele taalrijkdom wordt gebruikt om het wetenschappelijke debat te voeren ('stretching the language').

Bovendien beschikken de politieke wetenschappen ook niet over een jargon of specifieke terminologie zoals dat voor andere disciplines wel het geval is. De concepten of begrippen die erin worden gebruikt, duiken ook in het dagelijks leven op (democratie, vrijheid, leiderschap, enz.). Er is m.a.w. niet zo'n duidelijke scheiding tussen 'wetenschapstaal' en 'omgangstaal'. Een belangrijk gevolg daarvan is dat wanneer bepaalde woorden worden gebruikt in de politieke wetenschappen die niet alleen een (onveranderlijke want conventionele) conceptuele betekenis hebben. Ook de betekenis die mensen (wetenschappers, lezers) ermee associëren speelt een rol (Devos, 2013a, pp. 22-23; Wilkinson, 1996, pp. 52-55).

⁶ Doordat verschillende onderzoekers vanuit verschillende invalshoeken eenzelfde problematiek benaderen ontstaat er bovendien een situatie van intersubjectiviteit die weerwerk biedt aan de mogelijke invloed van normatieve factoren (Devos, 2013a, pp. 22-23; Isaac, 1969, pp. 45-58).

Het gevolg daarvan is opnieuw de noodzaak tot voorzichtigheid en een kritische benadering van de beschikbare literatuur. Zo is het belangrijk na te gaan in welke betekenis een bron gebruik maakt van een bepaald concept. Bij de meeste literatuuroverzichten zal men snel (al dan niet subtiele) nuanceverschillen merken in die conceptualisering. Bij het zelf schrijven van een wetenschappelijke tekst is het dan ook belangrijk duidelijk aan te geven in welke betekenis men een bepaald concept gebruikt en/of operationaliseert. Dat kan door die betekenis te expliciteren en omstandig te beschrijven maar ook door het maken van verwijzingen naar eerder werk dat een bepaalde invulling gaf aan een gegeven concept. Naast de reguliere literatuur besteden vooral inleidingen in de politicologie, politiek-wetenschappelijke encyclopedieën en vakwoordenboeken aandacht aan het omschrijven van concepten. Het verdient dan ook aanbeveling deze te raadplegen.

De bovenstaande bedenkingen gelden voor de politieke wetenschap als geheel. Dat zou het vermoeden kunnen doen ontstaan van homogeniteit die in de praktijk echter afwezig is. Net als andere wetenschapsdomeinen heeft de politicologie in de loop van haar geschiedenis heel wat ontwikkelingen ondergaan (Almond, 1998). Bovendien bestaan er in de politicologie verschillende paradigma's aanvullend t.a.v., naast of zelfs ondanks elkaar. Politieke fenomenen worden vanuit verschillende invalshoeken bestudeerd met eigen theoretische en methodologische uitgangspunten en technieken. Wanneer die min of meer samenhangende epistemologische perspectieven vormen, spreekt men van politicologische scholen zoals bijvoorbeeld de systeembenadering, het marxisme, het institutionalisme of de rational choice benadering (Devos, 2013b, pp. 58-83). Voor bepaalde onderwerpen en/of periodes zijn sommige paradigma's soms dominant. Bij literatuuronderzoek is het dus belangrijk aandacht te besteden aan de tijd waarin of het perspectief van waaruit een bepaalde bijdrage tot stand is gekomen. De algemene regel zich bewust te zijn van een invalshoek en zo mogelijk op zoek te gaan naar alternatieve benaderingen geldt ook voor dit aspect van literatuuronderzoek.

1.2.2. Literatuuronderzoek in de politieke wetenschappen: nodig én zichtbaar

Hierboven bleek al meermaals (impliciet) het belang van literatuurgebruik in het politiek-wetenschappelijk onderzoek. Hier geven we de voornaamste argumenten meer expliciet weer. We beantwoorden daarbij twee vragen die in elkaars verlengde liggen, maar niet samenvallen: waarom is het gebruik van literatuur noodzakelijk in de politicologie én waarom moet men ook naar dat gebruik verwijzen? Het is belangrijk daarbij rekening te houden met de eerder gemaakte opmerkingen over de bijzondere status van politieke wetenschappen: die zijn niet-experimenteel, betrokken op het onderzoeksdomein en talig van aard.

a) Waarom literatuur gebruiken?

Het volgende citaat van Frankfort-Nachmias en Nachmias (1996, p. 66) vat de noodzaak tot literatuurgebruik in de politieke wetenschappen krachtig samen: “Probably the best source for stimulating the statement of problems and hypotheses is the professional literature. A critical review of the professional literature familiarizes the researcher with the current state of knowledge; with concepts, theories, major variables, and conceptual and operational definitions; with problems and hypotheses that others have studied; and with the research methods used. Basing new research on the knowledge described in the professional literature contributes to the cumulative nature of scientific knowledge”.

Literatuurgebruik doorspekt dus zowat alle fases van de onderzoekscyclus. De belangrijkste reden waarom men van literatuur gebruik moet maken in het kader van een probleemstelling, houdt verband met het eerder aangehaalde cumulatieve karakter van wetenschappelijk onderzoek. Door gebruik te maken van eerdere inzichten plaatst men het eigen onderzoek binnen de bredere context van ‘the scientific body of knowledge’⁷. Op die manier vermijdt men bijvoorbeeld dat eerder onderzoek nodeloos wordt herhaald. Ook binnen de politieke wetenschappen is het erg waarschijnlijk dat anderen eerder over een bepaalde problematiek nadachten en daar wetenschappelijk onderzoek naar verrichtten.

Bovendien laat het raadplegen van eerder onderzoek toe een probleemstelling te vertalen naar concrete onderzoeksvragen en/of hypothesen. Problemen en inzichten die dienstig zijn voor het eigen onderzoek kunnen op die manier geïdentificeerd en gestructureerd worden. Op basis daarvan kan men nieuwe inzichten ontwikkelen die dan verder kunnen worden onderzocht. Het raadplegen van de literatuur bespaart op die manier heel wat weinig zinvol denkwerk. Omgekeerd geldt ook dat – vooraleer men tot nieuwe vragen komt – een samenvattend zicht op wat al geweten is over een gegeven onderwerp noodzakelijk is. De meerwaarde van het literatuuronderzoek is dus zowel substantieel (inhoudelijke kennis over het onderzoeksonderwerp) als methodologisch (hoe kan dit onderwerp (niet) bestudeerd worden). De onderzoeker toont met literatuuronderzoek ook aan dat hij vertrouwd is met een bepaald wetenschapsdomein, wat zijn argumentatie kracht bijzet (Neuman, 2007, pp. 69-70).

⁷ Dat ‘lichaam’ is overigens juist door dat cumulatieve karakter van wetenschap voortdurend ‘in beweging’. Het is geen vastliggende canon van ‘juiste inzichten’ maar een dynamisch geheel van ter discussie staande vaststellingen.

Dit type van literatuuronderzoek heeft in de eerste plaats betrekking op de 'pre-empirische' fase van het onderzoek. Vooraleer men bepaalde hypothesen gaat testen of onderzoeksresultaten interpreteren helpt de selectie van literatuur bij het schetsen van een achtergrond van het onderzoek, het formuleren van een breder onderzoeksobjectief, het plaatsen van het eigen onderzoek binnen een theoretisch kader (vanuit welke invalshoek kijkt men naar een bepaalde problematiek?) en het uiteindelijk formuleren van onderzoeksvragen en hypothesen.

Het is duidelijk dat het gebruik van literatuur zich echter niet tot die fases beperkt. Ook bij het testen van hypothesen en tentatieve verklaringen (het meer empirische/interpretatieve luik van het onderzoek) maakt men er gebruik van. Meestal beperken die zich echter niet tot de klassieke en conventionele invulling die aan 'wetenschappelijke literatuur' (monografieën, wetenschappelijke tijdschriften, enz.) wordt gegeven. In het kader van deze cursus komt dit type van bronnen minder uitgesproken aan bod. Wij bekijken immers in de eerste plaats hoe literatuur gebruikt kan worden bij het formuleren van een probleemstelling. Tot slot moet ook worden opgemerkt dat bronnen een grote rol kunnen spelen in de post-empirische/interpretatieve fase van het onderzoek. Zij kunnen namelijk helpen de resultaten te plaatsen in het licht van eerder onderzoek en op die manier bijvoorbeeld vermijden dat bepaalde oneigenlijke gevolgtrekkingen worden gemaakt.

b) Waarom zichtbaar literatuur gebruiken?

Literatuurgebruik in de politieke wetenschappen is niet alleen *nodig*, het moet ook *zichtbaar* zijn. De lezer van een wetenschappelijke tekst dient m.a.w. de 'bewijzen' van dat literatuurgebruik te kunnen zien. De redenen daarvoor houden opnieuw verband met het cumulatief en methodisch karakter van het wetenschappelijke bedrijf. Daarbij spelen wel enkele bijkomende motieven⁸.

Een eerste reden situeert zich op het vlak van de ethiek en de deontologie. Wanneer men gebruikmaakt van de ideeën van anderen is men verplicht die anderen 'recht' te doen. Dat kan men enerzijds vrij letterlijk interpreteren. Ideeën zijn in principe de 'intellectuele eigendom' van wie ze heeft voortgebracht⁹. Naar dat eigendomsrecht moet men verwijzen. Anders maakt men zich strafbaar aan plagiaat. Dat is niet alleen een strafrechtelijk feit dat aanleiding kan geven tot geldboetes of andere sancties; het wordt ook aan de UGent beschouwd als ontoelaatbaar (zie Facultair Onderwijs- en Examenreglement). Naast die louter juridische invulling kan 'recht doen' anderzijds ook figuurlijk begrepen worden. Gebruik maken van de ideeën van anderen zonder daarnaar te verwijzen, is ook

⁸ Bovenstaande indeling is gebaseerd op Wilkinson (1996, pp. 97-103).

⁹ Al moeten de voortbrengers soms moeite doen om die eigendom te verwerven (patenten, copyright,...) en kunnen ze de exploitatie ervan soms overdragen.

vanuit ethisch perspectief onkies en onaanvaardbaar. Door te verwijzen naar literatuur die als bron voor de eigen inzichten dient, betoont men impliciet een soort van wetenschappelijke erkenning voor het werk dat door anderen gedaan werd.

Een tweede reden voor het verwijzen naar literatuur is veeleer intellectueel en valt grotendeels samen met deze voor het loutere gebruik ervan. De lezers van een wetenschappelijke tekst moeten immers kunnen zien dat de auteur ervan in staat is zijn eigen onderzoek te plaatsen binnen het 'wetenschappelijk kennislichaam'. Daarbij speelt opnieuw het dubbele doel van een probleemstelling: het geven van een overzicht van bestaande literatuur rond het onderwerp dat men onderzoekt (incorporatie) en het formuleren van een eigen invalshoek en onderzoeksfocus daarbinnen (innovatie). De betekenis daarvan is niet louter passief (laten zien dat men de 'juiste' referenties weet terug te vinden) maar ook actief. De lezer van de wetenschappelijke tekst wordt door de literatuurverwijzing in staat gesteld een kritisch oordeel te vellen over de opgebouwde redenering: hoe wordt bepaalde literatuur geïnterpreteerd, naar welke relevante publicaties verwijst een bepaalde auteur eventueel niet, welk perspectief zal worden gebruikt, enz.? Verwijzen naar literatuur is in de intellectuele betekenis ook een soort 'binnenweg'. Het vermijdt dat men als auteur telkens gedwongen wordt zeer omstandig een bepaald begrip, een bepaalde redenering of een theorie te beschrijven. Door te verwijzen naar bepaalde literatuur weet de lezer vaak met weinig woorden wat er wordt bedoeld en naar welke bredere context er wordt verwezen (zeker in wetenschappelijke teksten die voor een meer specifieke groep van ingewijden zijn geschreven). Is dat laatste niet het geval dan kan de lezer er via de referenties kennis van nemen.

Dat brengt ons bij de derde en laatste reden voor de noodzaak tot literatuurverwijzing. Die is veeleer technisch. Correcte referenties laten immers toe de informatie waarvan gebruik werd gemaakt in de literatuur te lokaliseren. Gegevens voor auteurs, titel, jaar van uitgave, e.d. maken het mogelijk die literatuur terug te vinden op de plaats waar ze bewaard wordt zodat ze ook geraadpleegd kan worden. Op die manier kan niet alleen worden nagegaan of de gebruikte informatie correct is weergegeven maar kan de geïnteresseerde lezer ook meer te weten komen over een bepaald domein, een bepaald probleem of een bepaalde invalshoek.

Welke ook de reden moge zijn om naar literatuur te verwijzen, de belangrijkste regel is: van zodra men gebruik maakt van literatuur moet men daar ook naar verwijzen. Dat criterium wordt erg ruim geïnterpreteerd. Men verwijst naar alles wat niet origineel bedacht is en heeft bijgedragen tot het onderzoek. Ook wanneer men dus niet letterlijk bepaalde literatuur aanhaalt, dient men te verwijzen. Daarmee raken we meteen twee cruciale begrippen in de praktijk van de literatuurverwijzing aan:

citeren en parafraseren. Verder in dit deel gaan we daar nog dieper op in (zie 2.3. in hoofdstuk 2 van deel 1).

Correct verwijzen naar wetenschappelijke literatuur past ook binnen het streven van de Universiteit Gent naar wetenschappelijke integriteit. Daartoe werd in 2015 het beleidsplan 'Wetenschappelijke integriteit aan de UGent' goedgekeurd dat op de website van de universiteit beschikbaar is. De universiteit voorziet daarmee in de nodige procedures om op te treden tegen onderzoekers in het geval van inbreuken op de wetenschappelijke integriteit. Dat kan bijvoorbeeld gaan om het verzinnen of vervalsen van onderzoeksresultaten, plagiaat (van geschreven woord of gedachtegoed) of het opzettelijk en selectief weglaten van ongewenste uitkomsten bij wetenschappelijk onderzoek. De UGent blijft er uiteraard van overtuigd dat iedere onderzoeker of student niet moet gezien worden als een potentiële fraudeur. Veeleer dan op een repressief optreden, zet de universiteit daarom in op een preventief tweesporenbeleid:

- De universiteit richt zich in de eerste plaats op een integere wetenschapsbeoefening, waarbij een zero tolerance beleid geldt ten aanzien van inbreuken op de wetenschappelijke integriteit. Dat beleid gaat samen met het stimuleren van 'Good Research Practices' die zowel voor de individuele onderzoeker/student, het onderzoek als de onderzoeksomgeving een kwalitatieve verbetering teweeg brengen.
- Ten tweede streeft de universiteit naar een verbetering van de algemene kwaliteitscultuur. Het onderzoeksbeleid moet daarbij gericht zijn op het streven naar excellentie met aandacht voor de noodzakelijke evenwichten (bijvoorbeeld tussen innovatie en traditie, tussen top-down en bottom-up aansturing, ...) en een degelijke onderzoeksomgeving.

Het is dan ook duidelijk dat wetenschappelijke integriteit geen bijkomend aandachtspunt is in de marge van de dagelijkse werking van een onderzoeker, maar centraal hoort te staan in alle processen van het wetenschappelijk onderzoek (integrale benadering). Bovendien is die zorg, aldus het beleidsplan wetenschappelijke integriteit, een taak van alle geledingen (professoren, ATP-personeel, postdocs, doctorandi en studenten).

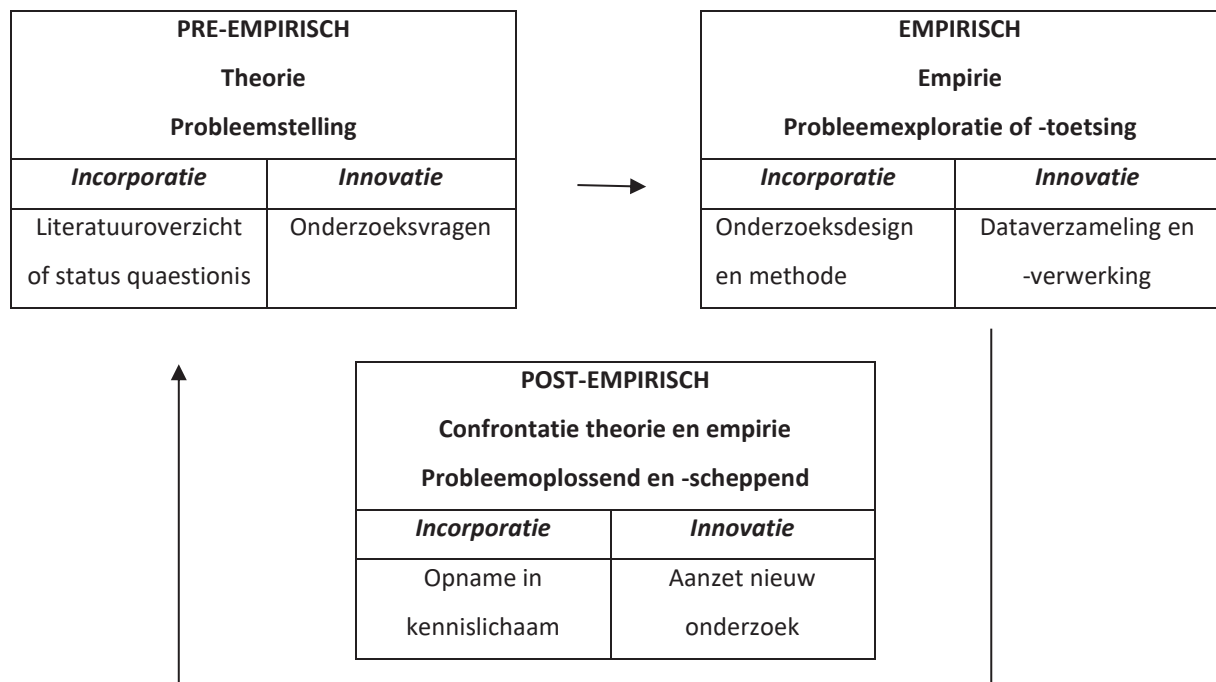
1.2.3. De probleemstelling: van status quaestionis tot onderzoeksvragen

Hier staan we nog even stil bij enkele begrippen die hierboven al werden aangehaald. We doen dat hier nog eens expliciet omdat er vaak verwarring ontstaat over hun precieze inhoud. We besteden ook aandacht aan enkele vragen die er dikwijls bij worden gesteld.

a) De plaats van de probleemstelling in de onderzoekscyclus

De onderstaande figuur geeft een (vereenvoudigd) beeld van de wetenschappelijke onderzoekscyclus al naargelang de positie t.a.v. de empirische fase van het onderzoek. Wij concentreren ons hier op de pre-empirische fase aangezien de probleemstelling daarbinnen past. De betekenis van de empirische (door het ontwikkelen van een onderzoeksdesign en het verzamelen en verwerken van gegevens onderzoeksproblemen verkennen of toetsen) en de post-empirische fase (door confrontatie van de eigen onderzoeksbevindingen met bestaande literatuur onderzoeksproblemen oplossen maar ook nieuwe vragen formuleren) hebben wij hierboven al aangehaald bij de algemene bespreking van wetenschappelijke kennisopbouw. Elke fase omvat een incorporatief (teruggrijpen naar het bestaande) en een innovatief element (eigen toevoeging).

Figuur 1. De plaats van de probleemstelling in de onderzoekscyclus

Een wetenschappelijke probleemstelling is dus te situeren in de fase die vooraf gaat aan het effectief testen van de wetenschappelijke redenering die de auteur heeft opgebouwd en het bekijken van de resultaten daarvan in het licht van voorgaand onderzoek.

Meestal vat een probleemstelling aan met een soort probleemomschrijving (Geurts, 1999). Daarin schetst men kort het te behandelen onderzoeksprobleem. Men geeft er aan wat de doelstelling is van

het onderzoek. Dat gebeurt meestal door het formuleren van een soort startvraag die als leidraad voor het eigen onderzoek moet dienen en die verder zal worden uitgewerkt onder de vorm van onderzoeksvragen (die zijn doorgaans veel specifiek en meer op theoretisch inzicht gebaseerd dan de startvraag). Ook wordt er aandacht besteed aan het belang van het onderzoek (waarom is het interessant dieper in te gaan op dit onderwerp, die startvraag te stellen?). Dat gebeurt dan veeleer door verwijzing naar een sprekend voorbeeld of een actueel aangrijpingspunt dat de aandacht van de lezer trekt en aangeeft waarom het probleem onderzoekswaardig is vooraleer verder te gaan met het eigenlijke literatuuronderzoek (vb. krantenartikel, citaat, statistisch gegeven, debat, enz.). In sommige bronnen beperkt de probleemstelling zich tot deze probleemomschrijving. Het literatuuronderzoek wordt dan als een apart onderdeel beschouwd. Wij gebruiken een bredere opvatting van wat een probleemstelling is.

In de door ons gebruikte ruimere betekenis wordt in de probleemstelling een bepaald onderwerp uit de literatuur 'geproblematiseerd' of – zoals het begrip zelf duidelijk maakt – wordt 'het probleem gesteld' en uitgewerkt (probleemomschrijving én literatuuronderzoek dus). Dat gebeurt net als in de andere fases aan de hand van een incorporatief en een innovatief element. Het eerste verwijst dan naar de plaatsing van de eigen bijdrage in de bestaande wetenschappelijke literatuur. Daartoe maakt men een overzicht van bestaande literatuur rond aanverwante of gelijkaardige problemen. Hierboven werd al aangehaald waarom dat nodig is. Men maakt dus a.h.w. de stand (status) op van het onderzoek naar een bepaald onderwerp. Daarom noemt men een literatuuroverzicht ook wel eens een 'status quaestionis'. Hieronder geven we enkele richtlijnen weer voor het maken van een dergelijke status vooraleer we focussen op het innovatieve element van deze pre-empirische fase: het formuleren van eigen onderzoeksvragen.

Geurts (1999, p. 24) wijst erop dat het maken van een probleemstelling voor een beginnende onderzoeker vaak wat 'problematisch' is: "...ten eerste moet de 'belangwekkende waarneming' [*die de aanleiding was voor het onderzoek en in de probleemomschrijving vervat zit*] worden omgezet in een onderzoeksvraag. Vervolgens moet 'de theorie' worden gekozen uit een onafzienbare reeks van theorieën, theorieaanzetten en aardige ideeën. Dit vergt kennis en overzicht van de mogelijk toepasselijke theorieën. Daarna moet de gevonden theorie worden aangepast aan de specifieke vraag (of observatie) die men heeft. De 'aanpassing aan de specifieke situatie' vergt enige vaardigheid in het definiëren en meetbaar maken van begrippen en logisch redeneren ...". Hij ziet het maken van een goede probleemstelling als voorbereiding op empirisch onderzoek dan ook als een te leren/verwerven 'expertvaardigheid'. Het citaat van Geurts wijst er ook op dat de volgorde van eerst incorporatie en daarna innovatie in de praktijk een wisselwerking is. Men vertrekt vaak vanuit een algemene

onderzoeksvraag (in de probleemomschrijving). Dan bekijkt men vervolgens hoe die algemene vraag in de literatuur is beantwoord. Het resultaat van die eerste zoektocht leidt er doorgaans toe dat de algemene onderzoeksvraag wordt bijgesteld, i.c. verder afgebakend, verfijnd en uitgewerkt.

b) Incorporatie: het maken van een status quaestionis

De eigen bijdrage 'plaatsen tegen' of 'kaderen binnen' een bepaalde onderzoekstraditie is een soort evenwichtsoefening. Dat zoeken naar evenwicht heeft dan betrekking op de aard van de beschikbare literatuur en de manier waarop deze wordt verwerkt in de status quaestionis. Hoewel dat niet voor elk onderwerp in de politieke wetenschappen het geval is, bestaat er over de meeste problemen die het voorwerp van onderzoek kunnen uitmaken al heel wat literatuur. Zeker wanneer men wat abstractie maakt van de specificiteiten van het eigen onderzoek, stoot men vaak op een berg literatuur. Het is meestal zo goed als onmogelijk om alle literatuur door te nemen laat staan te integreren in de tekst die men schrijft. Een aantal richtlijnen bepalen dan ook mee het uitzicht van een literatuuroverzicht.

Zo is een literatuuroverzicht ten eerste een samenhangende synthese van voorgaand onderzoek. Dat betekent uiteraard dat bijna nooit volledige stukken tekst uit dat voorgaand onderzoek worden overgenomen (zelfs indien er correct naar wordt verwezen). Een literatuuronderzoek is geen knip- of plakwerk van hele stukken tekst uit eerder onderzoek. Bij uitzondering wordt wel eens een langere passage uit dat onderzoek overgenomen. Dat kan bijvoorbeeld wanneer er zeer weinig onderzoek over een gegeven domein bestaat of het aangehaalde onderzoek dermate relevant is voor de eigen tekst dat een dergelijke overname bijna onvermijdelijk is. Over het algemeen springt men best zuinig en nauwkeurig om met het reproduceren van dat voorgaand onderzoek.

Het is niet zo eenvoudig een bondige samenvatting te geven van de inhoud van eerder onderzoek én tegelijkertijd een vlotte en samenhangende tekst te schrijven. Een hulpmiddel daarbij kan zijn dat men de beschikbare literatuur groepeert (per invalshoek, per brontype, per standpunt, e.d.) en deze indeling expliciet beschrijft. Op die manier ontstaat er structuur in het bronnenmateriaal en kan er daarbinnen op nuanceverschillen worden gewezen. Dat 'groeperen-differentiëren' vermijdt ook onnodige herhalingen¹⁰. Je kan er bij het verzamelen en de eerste verwerking van literatuur op letten

¹⁰ Genre: "Heel wat onderzoekers hebben de problematiek van de Europese integratie in de periode 1945-1965 vanuit speltheoretisch perspectief onderzocht (bronverwijzing). Toch kwam groep X tot een enigszins andere conclusie dan groep Y". Of: "Ook vanuit academische hoek kwam al snel reactie op het voorstel om de burgemeester voortaan rechtstreeks te laten verkiezen (bronverwijzing). Niet iedereen was echter dezelfde mening toegedaan over het effect van het voorstel".

om gemeenschappelijke elementen in verschillende bronnen te identificeren of juist aan te geven waarin ze van elkaar verschillen.

Een literatuuronderzoek is ten tweede selectief. In de tekst zelf verwijst je enkel naar de werken die je ook effectief hebt gelezen. Dat doe je aan de hand van referenties (zie 2.3. in hoofdstuk 2 van deel 1). In een bibliografie (een beschrijvend en geordend overzicht van je referenties) kunnen naast geraadpleegde ook aanbevolen werken worden weergegeven. Een literatuuroverzicht is ook selectief in de zin dat enkel pertinente bronnen worden opgenomen. Het gaat m.a.w. om literatuur die (het meest) relevant is voor wat men onderzoekt. Dat is uiteraard opnieuw een evenwichtsoefening. Afhankelijk van hoe breed men een onderwerp definieert, de beschikbaarheid van literatuur of de uiteindelijke vragen die men aan het literatuuronderzoek wil onttrekken, verschuift die relevantie. Belangrijk is dat wie een literatuuronderzoek uitvoert zijn centrale onderzoeksfocus en/of –vraag voor ogen moet houden: wat wil ik precies onderzoeken en hoe kan bepaalde literatuur bijdragen tot mijn kennis over dat onderwerp?

Pertinente literatuur is bovendien legitiem. Dat verwijst naar de informatiewaarde van de bron. Is de geraadpleegde literatuur betrouwbaar en valide (geeft ze effectief en volgens wetenschappelijke kwaliteitscriteria weer wat ze beweert)? We gaan verder (1.3. van dit hoofdstuk) nog dieper in op enkele elementen bij het kritisch beoordelen van literatuur. Hier is het belangrijk op te merken dat men er bij een literatuuroverzicht naar moet streven met zo legitiem mogelijk bronnenmateriaal voor de dag te komen.

Vastliggende criteria om dat te beoordelen zijn er niet. Wel zou men als richtlijn kunnen hanteren dat men bij het schrijven van wetenschappelijke teksten zo wetenschappelijk mogelijke literatuur moet gebruiken. In de praktijk betekent dit meer dan die tautologie doet vermoeden: wanneer er voor bepaalde onderwerpen wetenschappelijke bronnen beschikbaar zijn (wetenschappelijke naslagwerken en monografieën, artikels uit wetenschappelijke tijdschriften, wetenschappelijke rapporten), moet men zich in de eerste plaats daarop baseren. Andere brontypes (krantenartikels, internetbronnen, politieke geschriften, ...) dienen dan ter aanvulling. Uiteraard is het mogelijk dat er voor bepaalde onderzoeksonderwerpen (of aspecten daarvan) enkel dat laatste soort literatuur ter beschikking staat. Dan moet de onderzoeker dit duidelijk aangeven en is men verplicht te wijzen op de eventuele tekortkomingen in of gevaren van dit literatuurgebruik.

Selectiviteit betekent ten slotte ook een zekere limitativiteit. Over bepaalde onderzoeksdomeinen is er al heel veel gepubliceerd. Nu is het mogelijk dat daarvan heel wat publicaties ‘pertinent’ zijn (in de

zin van bruikbaar en legitiem) maar de onderzoeker niet de mogelijkheid heeft die allemaal in zijn literatuuroverzicht weer te geven. Als men met die situatie geconfronteerd wordt, beperkt men de vermelde literatuur. Dat gebeurt echter niet willekeurig. In dit geval worden bijvoorbeeld de eerste of de meest belangrijke onderzoeken (mijlpalen of keerpunten) opgenomen, waar mogelijk aangevuld met overzichtsbijdragen. Dat zijn artikels of monografieën die op een gegeven moment in de tijd een overzicht geven van de voornaamste werken die in een bepaald domein zijn verschenen. Dat kan een doel op zich zijn of een middel om bijvoorbeeld kritiek te formuleren op een bepaalde theoretische school. Vaak vindt men dat soort bijdragen ook terug in naslagwerken of encyclopedieën. Ervan gebruik maken laat toe zeer bondig te verwijzen naar een relatief groot geheel aan referenties. Uiteraard is ook hier de nodige kwaliteitscontrole aangewezen.

De precieze omvang van een literatuuronderzoek is afhankelijk van de vorm waarin het zal worden gegoten. Zo is het duidelijk dat die voor het maken van een oefening of een paper beperkter zal zijn dan bij een artikel in een wetenschappelijk tijdschrift, een monografie of een doctoraatsdissertatie. Functionaliteit is in die zin een belangrijk criterium: in welke mate dragen delen van of uitwijdingen in het literatuuronderzoek bij tot de plaatsing van het eigen onderzoek in de literatuur? Het verdient aanbeveling daar de nodige gestrengheid bij aan de dag te leggen. Het is beter een beperkt aantal gerichte bronnen te verwerken in het literatuuronderzoek dan zoveel mogelijk aanverwante domeinen te bestrijken zonder diepgang en connectie met het eigen voorwerp van onderzoek.

c) Innovatie: eigen vragen voor onderzoek

Op dat literatuuroverzicht bouwt men dan de eigen onderzoeksbijdrage. Wetenschappelijk onderzoek krijgt in principe enkel een forum wanneer het in zekere mate innovatief is: d.w.z. iets bijdraagt tot en bovenop de al geaccumuleerde kennis. De mate waarin dat het geval is kan uiteraard verschillen. De eigen bijdrage wordt meestal geconcretiseerd in één of meerdere onderzoeksvragen. Dat zijn problemen die men wil oplossen en vragen die men wil beantwoorden door het voeren van eigen onderzoek.

Naast 'echt' empirisch onderzoek is het ook mogelijk dat een onderzoeker een doorgedreven literatuurstudie uitwerkt. Hij brengt dan bijvoorbeeld twee of meerdere stromen uit de literatuur samen die apart van elkaar ontwikkeld zijn maar nog niet met elkaar geconfronteerd werden (wat kan leiden tot het herformuleren van inzichten in bepaalde stromen of het ontwikkelen van een nieuw paradigma). Daarnaast kan het soms ook nodig zijn de literatuur te herzien in het licht van recente empirische en/of maatschappelijke ontwikkelingen. Zo'n literatuurstudie is natuurlijk geen loutere

samenvatting van wat al bestaat. Zij heeft een duidelijk toegevoegde waarde in die zin dat zij het bestaande in een nieuw daglicht plaatst en dus problematiseert. Wat volgt is veeleer toegespitst op empirisch onderzoek maar de redenering is analoog voor de doorgedreven literatuurstudie.

Wetenschappelijke vragen verschillen van hun 'gewone' tegenhangers doordat ze niet onmiddellijk oplosbaar zijn. Het zijn geen vaststaande feiten die je met parate kennis of eenvoudig opzoekwerk kan beantwoorden maar wel aangelegenheden die ter discussie kunnen worden gesteld en waarvoor onderzoek nodig is om ze te kunnen oplossen.

Doorgaans onderscheidt men een viertal types van onderzoeksbenaderingen (Geurts, 1999, pp. 27-42; VUA, 2007, pp. 5-6) die in de onderstaande tabel worden voorgesteld. Bij deze onderzoeksbenaderingen horen verschillende types vragen en kennis. Het onderscheid tussen deze benaderingen ligt vooral in de kennis die al is opgebouwd over het fenomeen dat de onderzoeker bestudeert. De verschillende benaderingen bouwen in die zin voort op elkaar en komen overeen met kwalitatief verschillende kennisniveaus.

Tabel 2. Types van onderzoeksvragen

<i>Benadering</i>	<i>Vraagstelling</i>	<i>Kennis</i>
<i>Explorierend</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Wat? • Welke? 	Inventarisatie van variabelen
<i>Beschrijvend</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe? 	Categorieën, variaties & kenmerken van variabelen
<i>Verklarend</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Waarom? 	Inzicht in relaties tussen variabelen
<i>Toetsend</i>	<ul style="list-style-type: none"> • In welke mate? 	Inzicht in de richting & sterkte van de relaties tussen variabelen

Naar: VUA, 2007, pp. 5-6

Bij explorierend onderzoek heb je de bedoeling een onderwerp of een thema te verkennen. Dat moet je doen wanneer er over dat onderwerp of thema nog helemaal niets of bijzonder weinig geweten is. Het is dan zaak in de eerste plaats uit te vinden naar wat je moet kijken: welke kenmerken moet je bestuderen om zicht te krijgen op een bepaald fenomeen (inventarisatie van variabelen)? Vandaag gebeurt het in de politieke wetenschappen minder vaak dat bepaalde terreinen nog echt onontgonnen zijn. Exploraties komen wel nog voor wanneer nieuwe maatschappelijke fenomenen opduiken of voor het eerst op een bepaalde manier benoemd worden¹¹. Voor het eigen onderzoek vervult de

¹¹ Waarbij dan opnieuw de vraag gesteld kan worden hoe 'nieuw' die fenomenen wel zijn en of 'nieuwe labels' ook wel degelijk veranderende realiteiten weergeven.

literatuurstudie meestal al de rol van exploratie. Je gaat daarin proberen een zicht te krijgen op het fenomeen dat je bestudeert (conceptualisering, theorieën, invalshoeken, scholen, enz.).

De beschrijvende (of descriptieve) benadering gaat een stapje verder. De onderzoeker weet naar welke kenmerken hij moet kijken maar wil weten hoe een fenomeen zich in de werkelijkheid voordoet. Dat betekent dat hij gaat proberen om dat fenomeen in kaart te brengen. Aan de hand van de variabelen die hij als relevant heeft geïdentificeerd probeert hij het bestudeerde fenomeen zo grondig mogelijk te bekijken. Dat heeft meestal tot gevolg dat men zal vaststellen dat er variatie bestaat in wat men heeft onderzocht. Die variatie tracht men vervolgens te categoriseren als een vorm van gestructureerde beschrijving.

Verklarende vragen gaan op zoek naar het waarom van een al in kaart gebracht fenomeen ('waarom', 'hoe komt het dat', 'is het omdat'...?). Wat verklaart de verschijningsvorm van dat fenomeen? Waarom is er bijvoorbeeld een verandering in die vorm doorheen de tijd? Dergelijke benadering impliceert dat men tracht inzicht te krijgen in de relatie tussen het in kaart gebrachte fenomeen (de afhankelijke variabele of het gevolg) en één of meerdere andere fenomenen (de onafhankelijke variabele(n) of de oorzaak). Het verdient aanbeveling het veronderstelde 'causale' verband te expliciteren o.w.v. de analytische helderheid, ook al zal er bij empirisch onderzoek (in het bijzonder van politiek-wetenschappelijke aard) veeleer sprake zijn van covariatie, antecedentaire en interveniërende variabelen (het verband gaat maar op onder bepaalde omstandigheden of wordt gemedieerd door andere variabelen).

Een bijzondere categorie van verklarende vragen zijn de zogenaamde remedievragen. Daarbij stelt de onderzoeker zich de vraag welke factoren er voor zorgen dat een bestaande (vaak ongewenste) toestand verandert in een andere (vaak gewenste) toestand. Daarbij aansluitend zijn er ook de evaluatievragen die in het beleidsgericht onderzoek nogal populair zijn. We stellen ons dan de vraag in hoeverre het gelukt is om een bepaalde toestand in een andere te veranderen en in welke mate specifieke factoren (vaak de genomen beleidsmaatregelen) daartoe hebben bijgedragen. Evaluatievragen zijn dan verklaringsvragen met een evaluatiecriterium voor de score op de te verklaren variabele (Swanborn, 1990; Geurts, 1999).

De toetsende benadering kan daarop verder bouwen. Hierin kan worden nagegaan in welke mate gevonden verbanden beïnvloed worden door andere factoren (in termen van richting en sterkte). Gaat een gevonden verband nog op wanneer men het in een andere context bekijkt (bijvoorbeeld doordat eerder onder controle gehouden factoren wijzigen)? In welke mate is dat het geval? Dit type van

benadering werkt veelal vanuit grondig onderbouwde theoretische modellen met hypothesen die aan de hand van nauwkeurige meting kunnen worden gefalsifieerd.

In de politieke wetenschappen zijn onderzoeksvragen vaak relatief breed. Ze nemen dan minder vaak de vorm aan van door controle en manipulatie falsifieerbare hypothesen zoals dat in andere disciplines wel het geval is. Politiek-wetenschappelijk onderzoek is dus vaak veeleer beschrijvend en/of verklarend. Dat betekent niet dat conditionele verklaringen in de politieke wetenschappen uitgesloten zijn. Ze zijn meestal echter minder specifiek en fijnmazig dan in andere disciplines. Zelfs wanneer ze in die vorm geformuleerd worden, erkennen de auteurs meestal het bestaan van factoren die in het onderzoek niet onder controle kunnen worden gehouden of kunnen worden beïnvloed. De redenen daarvoor werden hierboven al uiteengezet. Het gevolg daarvan is dat onderzoeksvragen in de politieke wetenschappen vaak minder betrouwbaar en/of geldig te beantwoorden zijn. Daarom is een explicitering van de gebruikte methodologie en een kritische reflectie op de gehanteerde literatuur van groot belang.

Ondanks die bedenkingen moet men als politieke wetenschapper toch proberen de eigen onderzoeksvragen zo specifiek mogelijk te formuleren. De tendens tot beschrijving die hierboven al werd aangehaald leidt in (beginners)onderzoek al eens tot zeer brede en vaak nietszeggende resultaten. Het explorerende literatuuronderzoek helpt om zicht te krijgen op de bestaande theorievorming, het type van vragen die men moet stellen en het niveau van kennis dat men redelijkerwijze kan verwachten van het eigen onderzoek. Zo kan men vaststellen dat bepaalde stappen niet meer moeten worden gezet (eerder onderzoek heeft een fenomeen bijvoorbeeld omstandig beschreven) of dat de onderzoeksambities juist moeten worden gematigd (het is niet mogelijk relaties tussen fenomenen te beschrijven omdat één ervan onder invloed van maatschappelijke evoluties wellicht zodanig gewijzigd is dat de manier waarop men er in voorgaand onderzoek naar keek ontoereikend is). Afhankelijk van de mogelijkheden die hij heeft (tijd, middelen) kan de onderzoeker ook proberen vragen te formuleren van verschillend niveau die hij vervolgens oplost (bijvoorbeeld eerst beschrijven, dan verklaren).

Hou voor ogen dat onderzoeksvragen beantwoordend en beantwoordbaar moeten zijn. Met dat eerste wordt verwezen naar het innovatieve karakter van onderzoek: welke bijdrage levert het antwoord op een geformuleerde onderzoeksvraag in het licht van de kennis waarover men al beschikt voor een bepaald onderwerp? Een goede onderzoeksvraag is ook beantwoordbaar. Dat wil zeggen dat er met de huidige stand van de politiek-wetenschappelijke kennis (zowel op theoretisch als op methodologisch vlak) en het gebruikte bronnenmateriaal een wetenschappelijk antwoord kan worden geleverd op wat men wil onderzoeken.

Ondanks het klassieke onderscheid tussen inductief (vanuit empirie tot theoretische generalisaties komen) en deductief (vanuit een theoretisch kader tot falsifieerbare hypothesen komen) onderzoek geldt algemeen dat goede onderzoeksvragen een rijpingsproces doormaken. Aan het begin van het onderzoek zijn ze vaak zeer algemeen (explorerend en/of beschrijvend: men wil 'iets' weten over een bepaald onderwerp). Naarmate het onderzoeksproces vordert volgen dan vaak verfijningen, worden de oorspronkelijke vragen bijgestuurd of wordt daaruit een selectie gemaakt, mede op basis van wat het literatuuronderzoek aan inzichten oplevert (verklarend en/of toetsend). Vaak zal het dan ook nodig blijken de oorspronkelijke onderzoeksvraag op te splitsen in één of meerdere subvragen (voor meer achtergrond over de relatie tussen de onderzoekscyclus, theorie en hypothesevorming en aanzet tot operationalisering zie: Mannheim, Rich & Wilnat, 2002, pp. 14-77).

d) Onderwerpsafbakening en oriëntering als hulpmiddel¹²

Het maken van een probleemstelling wordt vaak bemoeilijkt door een slechte afbakening van het onderwerp dat men wil onderzoeken. Dat geldt zowel voor het maken van een literatuuroverzicht als voor het formuleren van eigen onderzoeksvragen. Door het onderwerp te breed te benaderen (of te eng) wordt men geconfronteerd met een te grote (of juist zeer beperkte) hoeveelheid informatie waarbij men door de bomen het bos niet meer ziet (of de indruk heeft in de woestijn te zijn beland).

Enkele richtvragen kunnen helpen om een onderwerp goed af te bakenen (Geurts, 1999, pp. 50-60):

- Wat zijn mijn onderzoekssubjecten (bij welke eenheden van analyse, wie of wat wil ik bepaalde eigenschappen nagaan, de zogenaamde objectvariabele)?
- Wat is mijn onderzoeksdomein en -populatie (hoe beperkt ik het universum van mogelijke onderzoekseenheden tot een werkbare selectie daarvan)?
- Wat is mijn onderzoeksobject (welke eigenschappen wil ik bestuderen bij die eenheden, de zogenaamde predicaatvariabele(n))?
- Welke zijn de primaire/sleutelvariabelen in dat onderzoeksobject (in welke eigenschappen ben ik het meest geïnteresseerd, af te leiden uit de algemene onderzoeksvraag)?
- Welke zijn de secundaire variabelen in dat onderzoeksobject (welke eigenschappen hangen volgens de in een domein gangbare theorieën samen met de primaire variabelen)?

¹² Gebaseerd op: Meysman & Vanderhoven (2004, pp. 22-27).

- Welke verhouding stel ik voorop tussen primaire en secundaire variabelen in het onderzoeksobject (aan de hand van vigerende theorieën of door logisch te redeneren)?

Bijvoorbeeld, je leest in de krant dat kiezers minder vaak de neiging hebben om elke verkiezing voor dezelfde partij te stemmen en dat dit nogal wat gevolgen heeft voor het politieke landschap. Dit is een onderzoekswaardig fenomeen. Je wilt hier meer over weten en er een paper over schrijven. Je onderzoekseenheden kunnen dan bijvoorbeeld politieke partijen zijn (maar alternatief ook individuele kiezers). Hoewel het gegeven van dalende partijtrouw vrij universeel is in West-Europa en daarbuiten, is het onmogelijk alle partijen van de laatste eeuwen te bestuderen in één onderzoek. Je zou je onderzoeksdomein bijvoorbeeld kunnen beperken tot de 'Belgische' partijen (of de partijen in België) sinds de jaren 1990 (de periode waarin de verminderde partijtrouw voor het eerst geproblematiseerd werd).

Op basis van literatuuronderzoek zal je al snel ontdekken dat het wisselen van partij over de verkiezingen (in het jargon volatilititeit) wordt gezien als een indicator van dalende partijtrouw. Dat is één van je sleutelvariabelen (i.c. de afhankelijke). Een andere sleutelvariabele (i.c. de onafhankelijke) – opnieuw uit literatuuronderzoek – is dan bijvoorbeeld de mate waarin kiezers van die partij er zich doorgaans mee identificeren. Uit de gangbare theorieën blijkt dan de veronderstelling dat er een positief verband is tussen de mate van partijidentificatie en partijtrouw. Dit zou je aan de hand van empirisch onderzoek voor België in de jaren 1990 kunnen nagaan. De verdere vraag in het empirisch onderzoek is natuurlijk hoe je beide begrippen zult conceptualiseren, operationaliseren en meten (gesteld dat deze gegevens beschikbaar zijn of verzamelaar zou je de relatie kunnen nagaan tussen het aandeel kiezers dat zich in sterke mate identificeert met een gegeven partij en het aandeel kiezers dat die partij over verschillende verkiezingen heen kan behouden). Daarnaast kan je je ook de vraag stellen of er geen variabelen zijn die dit verband zouden kunnen mediëren en als secundaire variabelen in je onderzoek moeten worden beschouwd. Theorie kan je bijvoorbeeld leren dat het electorale systeem kan interveniëren. Electorale systemen kunnen verschillen in de mate waarin ze het voor nieuwe partijen gemakkelijk maken om zetels te verwerven bij verkiezingen en dat werkt wellicht door op het verband tussen partijidentificatie en partijtrouw. De mate waarin een kiezer al dan niet trouw blijft wordt wellicht mee bepaald door de variatie die er is in het keuzepalet aan partijen. Verwant zijn kenmerken zoals fragmentatie en ideologische afstand in het partijsysteem: als een kiezer de keuze heeft tussen verschillende partijen die ideologisch erg dicht bij elkaar liggen, zal de neiging groter zijn om minder trouw te zijn aan een welbepaalde partij. Zo kom je geleidelijk aan tot een theoretisch logisch model.

Uiteraard betekent dit niet dat je enkel literatuur kan doornemen of integreren die heel concreet op jouw onderzoeksonderwerp of theoretisch model van toepassing is. Wel laat het toe scherp te stellen op een bepaald onderwerp en dus de onderzoeksfocus te bepalen waartegen de bestaande literatuur gestructureerd zal worden. Deze literatuur staat echter ten dienste van je uiteindelijke onderwerp. Dat blijkt uit de relatieve beperktheid van dit soort literatuur en/of het zich richten op die aspecten die relevant zijn voor het eigenlijke onderwerp.

Als je nog niet zoveel weet of gevonden hebt over een onderwerp zal het soms niet zozeer nodig zijn om literatuur uit te filteren maar wel om je erop te oriënteren. Een klassiek middel daarvoor is het brainstormen. Die methode bestaat erin via associatie het eigen onderwerp te verbinden met aanverwante problemen. De methode van de topische vragen is iets meer gestructureerd. Je probeert dan systematisch je onderwerp te bevragen op de aspecten die ermee samenhangen (wat, waarom, voor- en nadelen, mogelijke gevolgen, deelcomponenten, eigenschappen, voorwaarden, enz.). Hier sluit ook een trapsgewijze zoekstrategie bij aan (zie 2.1. in hoofdstuk 2 van deel 1).

1.3. Literatuur kritisch beoordelen

Hierboven hebben wij trachten aan te tonen waarom het belangrijk is literatuur te gebruiken in politiek-wetenschappelijk onderzoek en waarom dat gebruik ook zichtbaar moet zijn. Het zoeken naar literatuur gaat echter ook gepaard met een kritische beoordeling ervan. Die vindt deels plaats tijdens en deels na de zoektocht naar die literatuur. Zeker in het eerste geval kan een kritische houding t.a.v. de beschikbare literatuur een behoorlijke tijdswinst opleveren bij de uiteindelijke verwerking. Meestal kan men aan de hand van enkele relatief eenvoudige indicatoren al een goed zicht krijgen op de informatiewaarde van bepaalde literatuur.

Er werd bij de bespreking van bronnen in het algemeen al gewezen op hun niet neutraal of objectief karakter. Om redenen eigen aan de bron zelf of factoren uit de context waarin ze tot ons komt is de informatie die erin vervat zit 'vervormd'. De mate waarin dat het geval is kan uiteraard verschillen. Gezien haar wetenschappelijke totstandkoming (maar rekening houdend met de eigenheid van het wetenschapsdomein) valt dat voor de meeste politicologische literatuur als brontype nogal mee. Politieke wetenschappers moeten zich in de eerste plaats bewust zijn van eventuele beperkingen eigen aan gegeven literatuur. Daarnaast zullen zij trachten door de diversiteit van de geraadpleegde literatuur (kwantitatief en kwalitatief) de eventuele nadelen van de ene literatuurbron door de informatievoordelen van de andere te compenseren.

Literatuurkritiek kan zowel individueel (de literatuurbron zelf) als relationeel (in verhouding tot andere literatuur) zijn. Zij kan zowel betrekking hebben op de inhoud als op de vorm van de weergegeven informatie of op de plaatsing in tijd en ruimte van de literatuurbron. Daarbij kunnen een aantal richtprincipes gebruikt worden. Die wijzen op verschillende aspecten van literatuurkritiek die niet helemaal los van elkaar kunnen gekoppeld worden en die elkaar soms ook beïnvloeden¹³.

Auteurskritiek is een eerste belangrijk element in de literatuurdiagnostiek. Wie heeft de gevonden informatie verspreid? Dat heeft op verschillende manieren een effect op het informatiegehalte van de literatuurbron. Zo kan men zich afvragen of de auteur zelf de eerste is die bepaalde informatie weergeeft of te leen gaat bij vroegere auteurs. In dat verband is het aangehaalde onderscheid tussen primaire, secundaire en tertiaire bronnen van belang. De redacteur van een kranteninterview tekent zijn informatie op uit eerste hand. Dat is een andere situatie dan deze waarin een wetenschapper op

¹³ Zie ook: Prevenier, Howell & Boone, 2000, pp. 67-83. Hier wordt echter een andere indeling gebruikt.

basis van een systematische analyse van interviews het politiek klimaat van een bepaalde periode tracht te reconstrueren.

Daarnaast speelt ook het gezag waarmee de auteur over een bepaald onderwerp spreekt een rol. Welk inzicht en welke technische bagage heeft een bepaalde auteur in een domein? Een expert die op basis van wetenschappelijk onderzoek een element uit het domein van zijn expertise uiteenzet spreekt met meer gezag dan iemand die gewoon zijn opinie daarover uitdrukt. Ook kan men zich afvragen wat de intentie is van een bepaalde auteur bij het verspreiden van informatie. Wil hij de resultaten van wetenschappelijk onderzoek wereldkundig maken, de publieke opinie beïnvloeden, zijn eigen achterban geruststellen, zichzelf een zekere autoriteit aanmeten, enz.? Dat wordt mee beïnvloed door het doelpubliek van de informatie (zie receptiekritiek).

Tot slot speelt ook zijn persoonlijke relatie tot de inhoud van de informatie een rol: in welke mate beïnvloeden emoties, vooringenomenheid, interesses, e.d. de informatie die wordt weergegeven? Een auteur is daarbij altijd 'kind' van de eigen ruimte en tijd. Vaak wordt hij daar onbewust door beïnvloed: o.m. de heersende modes (waarin is men geïnteresseerd, welke onderwerpen zijn 'in'), de bestaande kennis en inzichten (een middeleeuwer zal niet snel over het zonnestelsel berichten vanuit evolutionair perspectief) of de culturele context (taal, geografische positie, sociale achtergrond) bedden het denken en handelen van literatuurproducenten in.

Dat brengt ons bij de inhoudskritiek. Die heeft enerzijds betrekking op de betekenis van de informatie: welke informatie wordt er precies weergegeven, hoe moet die worden geïnterpreteerd? Anderzijds verwijst zij ook naar de zekerheid van de verzamelde informatie: hoe nauwkeurig is de methode waarmee ze werd verzameld, zijn de gegevens die worden weergegeven wel betrouwbaar? Een politicus kan vanuit 'zijn buikgevoel' of 'contact met de mensen' bijvoorbeeld aangeven dat er zijns inziens een kloof gaapt tussen de burger en de politiek of dat het vertrouwen in het politieke bedrijf erg gering is (of helemaal omgekeerd). De betrouwbaarheid van die 'vaststelling' kan beïnvloed worden door het type van mensen waarmee die politicus in contact komt, zijn eigen vooraf gegeven visie op de problematiek of de interpretatie die hij aan zijn eigen informatiekanalen geeft. Dat is een andere situatie dan wanneer een politieke wetenschapper een representatief staal van de bevolking bevraagt naar het vertrouwen dat zij in deze of gene instelling hebben (op zijn beurt ook weer beïnvloed door de kenmerken van die waarnemingsmethode: beperktheid van taal, eigenheid van vragenlijsten, e.d.). Daaraan is ook het probleem van het eventueel verdraaien of verzwijgen van bepaalde informatie verwant.

Vormkritiek verwijst dan weer naar de eigenheid van het medium of de drager van de informatie. De kenmerken daarvan kunnen de manier waarop de informatie wordt voorgesteld en de inhoud die daaraan wordt gegeven beïnvloeden. Televisie-uitzendingen zullen o.w.v. hun nadruk op visuele elementen veeleer een 'persoonlijke' invulling geven of kiezen voor beelden die kernachtig en uitgesproken dat onderwerp weergeven (emblematiek). Artikels in wetenschappelijke tijdschriften moeten eveneens aan een aantal vormcriteria voldoen: o.m. explicitering en correcte toepassing van methodieken, voorstelling van cijfergegevens, bondigheid van de weergegeven informatie, e.d. Een weekblad zal meer diepgravende artikels kunnen brengen dan een website waar vooral de snelheid van de beschikbare informatie van belang is; een krant die mikt op een selectief publiek van hogeropgeleiden kan politiek nieuws uitgebreider duiden dan een populaire volkskrant; wetgeving zal in een niet altijd even gemakkelijk te doorgronden juridisch jargon zijn opgesteld en opgebouwd volgens een geijkte indeling, enz. Ook het nagaan van de actualiteit van de betrokken literatuur (wanneer gepubliceerd, nog mee met recente evoluties?) kan het voorwerp van vormkritiek uitmaken.

Receptiekritiek houdt ten slotte verband met de ontvanger van de informatie. Dit heeft zowel te maken met de auteur, de inhoud en de vorm van de literatuur. Die kenmerken kunnen immers variëren al naargelang de perso(o)n(en) voor wie de informatie bedoeld is. Een journalist die de aandacht wil vasthouden van een breed publiek zal zijn boodschap anders formuleren, verpakken en communiceren dan een politicoloog die publiceert in een hooggekwalificeerd wetenschappelijk tijdschrift voor een kranse medespecialisten; een politicus die een tussenkomst houdt in een gespecialiseerde parlementaire commissie zal een ander verhaal vertellen dan wanneer hij op een verkiezingsdebat hetzelfde onderwerp aansnijdt. Ontvangers hebben ook op zich een invloed op informatie. Die kan men vergelijken met die van de auteur ervan: inzicht, technische bagage, gezag of de persoonlijke relatie tot het onderwerp kunnen de interpretatie van de informatie sterk beïnvloeden.

Bovenstaande bedenkingen zijn uiteraard nogal algemeen. In de praktijk zijn ze vaak minder van elkaar te scheiden dan het gemaakte onderscheid suggereert. Bovendien krijgen zij maar hun volle betekenis wanneer ze worden toegepast op specifieke onderwerpen of literatuur (zie bijvoorbeeld enkele bijzondere raadgevingen voor wat het internet betreft verder in dit werk). Als politieke wetenschapper is het zoals gezegd erg belangrijk zich ten minste bewust te zijn van de vertekening die informatie onlosmakelijk met zich meebrengt. Dat is een eerste stap bij de kritische verwerking van literatuur. Bij het schrijven van een wetenschappelijke tekst zijn er, mede als gevolg daarvan, twee belangrijke bijkomende aspecten die in rekening moeten worden gebracht en die zorgen voor een zekere 'neutralisering' van het gebruikte materiaal.

In de eerste plaats is het belangrijk te zorgen voor diversiteit in de gebruikte literatuur. Die diversiteit heeft betrekking op zowat alle aspecten van de boven geformuleerde kritiek. Zo zorgt men er best voor literatuur te raadplegen van verschillende auteurs of verschillende scholen van auteurs. Dat helpt om verschillende stemmen of invalshoeken op eenzelfde problematiek aan bod te laten komen. Zelfs bij de lectuur van wetenschappelijke teksten zal men snel vaststellen dat de accenten, de voorstellingswijze, de concepten of de theorieën die auteurs gebruiken in sterke mate kunnen verschillen. Dat sluit ook aan bij de inhoudelijke en vormelijke kritiek. Men zorgt er best voor dat men verschillende types van literatuur en bronnenmateriaal raadpleegt: een eenzijdige concentratie op krantenartikels, internet, televisie-interviews of tijdschriftartikels zal het informatiegehalte van het eigen werk beïnvloeden.

Ten tweede moet men ook rekening houden met de opmerkingen die hierboven werden gemaakt m.b.t. de 'pertinentie' van literatuuronderzoek en de mate waarin er variatie bestaat in de 'objectiviteit' en 'neutraliteit' van die literatuur. Hoewel dat laatste niet volkomen bereikbaar is, geldt bij het schrijven van een wetenschappelijke tekst de richtlijn om zo objectief mogelijke informatie te gebruiken die bovendien relevant is voor het onderwerp en betrouwbaar. Dat verwijst naar de voorgaande opmerking over het 'primaat van wetenschappelijke teksten' in wetenschappelijk werk. Dat geldt zeker bij het voeren van een literatuuronderzoek in het kader van een probleemstelling. Bijkomend zoekt men ook informatie die zo nauw mogelijk aansluit bij het eigenlijke onderwerp van de wetenschappelijke tekst¹⁴. Uiteraard is de toepasbaarheid van deze principes afhankelijk van de hoeveelheid en aard van de beschikbare literatuur. De bedoeling is dat men de eigen bewijslast zo 'sluitend' als mogelijk maakt.

¹⁴ Dat laatste is echter afhankelijk van de eigen invalshoek: als men een bepaalde problematiek bijvoorbeeld wil plaatsen tegen een breder kader of binnen een bepaald perspectief dat gewoonlijk niet gebruikt wordt om naar die problematiek te kijken, zal men misschien geneigd zijn minder 'nabije' informatie te gebruiken.

1.3.1. Literatuurkritiek in tijden van 'fake news'

Over het belang van het kritisch omgaan met literatuur hebben we het zonet uitgebreid gehad. Toch is er nog een fenomeen dat recent de kop opstak en meer dan het vermelden waard is. Desinformatie, als tegenhanger van informatie, steekt namelijk steeds meer de kop op. In het jargon spreken we over 'fake news', 'post-truth' of zelfs ronduit over 'alternative facts'. De Oxford Dictionary riep 'post-truth' in 2016 zelfs uit tot woord van het jaar. Die foutieve berichtgeving wordt bovendien een probleem omdat steeds meer mensen ze als waarheid aannemen. Het recente verleden heeft aangetoond dat dit allesbehalve politiek neutraal is. Het volstaat om naar de presidentiële verkiezingscampagne van 2016 in de Verenigde Staten te kijken om hiervan meerdere voorbeelden te zien. Zo geloofden veel Amerikanen dat hun vorige president Obama niet in de Verenigde Staten was geboren, dat de klimaatopwarming een hoax is gecreëerd door China en dat de Verenigde Naties een wereldregering willen installeren. Het bleek bovendien heel moeilijk om die onwaarheden te weerleggen. Steeds meer mensen lijken zich af te sluiten van de waarheid die in hun ogen door als elitair gepercipieerde media en politici wordt verkondigd. Men gelooft enkel nog datgene wat men nog wil geloven, met alle maatschappelijke en politieke gevolgen van dien.

a) Oorzaken van een 'post-truth' wereld

Helemaal nieuw is het fenomeen 'post-truth' niet, maar het valt niet te ontkennen dat het de laatste decennia, en in het bijzonder de laatste jaren, een hoge vlucht heeft genomen. Volgens Lewandowsky e.a. (2017) spelen meerdere elementen daarin een rol. Vooreerst erkennen zij het afbrokkelend sociaal kapitaal en het verschuiven van waarden. Dit veruitwendigt zich in een dalend vertrouwen in de medemens, een dalend vertrouwen in de publieke instellingen en een afnemende bereidheid om een publiek engagement op te nemen. Als tweede verklarende factor schuiven ze een toegenomen ongelijkheid naar voor en de daarmee gepaard gaande politieke polarisatie. Die laatste is merkbaar in heel wat landen en leidt niet alleen tot een scherper politiek debat, maar evenzeer tot standpunten die steeds verder uit elkaar liggen. Een derde reden schuilt volgens deze auteurs in het dalende vertrouwen in de wetenschap, iets wat zich in een Amerikaanse context duidelijk aftekent bij een conservatieve achterban. Een laatste rol wordt zonder enige twijfel gespeeld door de media. Zo zag men in de Verenigde Staten dat het aantal krantenjournalisten in de periode van 2000 tot 2015 was afgenomen van 55.000 naar 33.000, terwijl het aantal nieuwsbronnen voortdurend toeneemt, niet in het minst de laatste jaren. Zeker de sociale media hebben hierin een grote rol gespeeld. Mensen kiezen daarbij nagenoeg uitsluitend bronnen en nieuwsitems die hun bestaande ideeën en denkkaders bevestigen. De technologie draagt daar bovendien aan bij, door ons online doelbewust meer content

te tonen die aansluit bij ons vorig surfgedrag. We spreken in die context over 'filter bubbles'. De toegenomen heterogeniteit van het medialandschap heeft bovendien voor een toegenomen strijd gezorgd om lezers, kijkers en gebruikers. Daarbij schuwt men geenszins misleidende informatie, overdreven veralgemeningen, sensatienieuws of ronduit foutieve informatie. Helemaal problematisch wordt het als die mediakanalen dicht aanleunen bij of in handen zijn van bepaalde politici of politieke partijen. Die laatste maken daar dankbaar gebruik van om hun boodschap ongecensureerd te verkondigen.

Eén en ander blijft uiteraard niet zonder gevolgen. Een 'post-truth' wereld stelt mensen in staat om hun eigen realiteit te kiezen, waarin feiten en objectieve gegevens plaats moeten maken voor veronderstellingen en overtuigingen. Politieke leiders kunnen daar op hun beurt handig gebruik en finaal ook misbruik van maken. 'In this world, lying is not only accepted, it is rewarded. Falsifying reality is no longer about changing people's beliefs, it is about asserting power' (Lewandowsky, 2017, p. 361).

Als student politieke wetenschappen komt het er op aan om zich vooral bewust te zijn van deze evolutie en er kritisch mee om te gaan. Iemand die weet dat er in een politiek discours vaak een loopje wordt genomen met de waarheid zal dat discours met de nodige aandacht bekijken, feiten checken en pas dan oordelen. Of zoals een Amerikaans senator ooit zei: 'everyone is entitled to his own opinion, but not to his own facts' (Lewandowsky, 2017, p. 365).

Referenties bij Hoofdstuk 1

- Almond, G. (1998). Political Science: The History of the Discipline. In D. Goodin & H. Klingemann (Eds.), *A New Handbook of Political Science* (pp. 50-96). Oxford: Oxford University Press.
- Boone, M. (2011). *Historici en hun métier: een inleiding tot de historische kritiek*. Gent: Academia Press.
- Brungs, E. (2005). *Zinvol zoeken, stijlvol schrijven. Handleiding voor het schrijven van wetenschappelijke teksten in de sociale wetenschappen*. Leuven: Acco.
- Devos, C. (2013a). Wat is politiek? In C. Devos (Ed.), *Een plattegrond van de macht. Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (pp. 17-40). Gent: Academia Press.
- Devos, C. (2013b). Kennismaking met de wetenschap der politiek. In C. Devos (Ed.), *Een plattegrond van de macht. Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (pp. 41-85). Gent: Academia Press.
- Geurts, P. (1999). *Van probleem naar onderzoek*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Isaac, C. (1969). *Scope and methods in political science. An introduction to the methodology of political inquiry*. Homewood: The Dorsey Press.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. & Cook, J. (2017). Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-Truth" Era. *Journal of applied research in memory and cognition*, 6 (4), 353-369.
- Manheim, J., Rich, R. & Wilnat, L. (2002). *Empirical Political Analysis. Research Methods in Political Science*. New York: Longman.
- Meysman, H. & Vanderhoeven, J. (2004). *Paper, project of scriptie. Van muisklik tot tekst*. Leuven: Acco.
- Muylaert, M. (2006). Informatievaardigheden. In D. Coninckx & L. Van Ootegem (Eds.), *Wegwijs wetenschappelijk werk: bedrijfskunde* (pp. 2-10). Tiel: Lannoo Campus.
- Nachmias-Frankfort, C. & Nachmias, D. (1996). *Research Methods in the Social Sciences*. London: Arnold.
- Neuman, W.-L. (2007). *Basics of Social Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Pearson.
- Swanborn, P. (1990). De probleemstelling. Pleidooi voor een duidelijke taal. *Sociologische Gids*, 37 (2), 107-123.
- Vrije Universiteit Amsterdam (2007). *Schrijfwijzer Politicologie. Een handleiding voor wetenschappelijk schrijven. Deel 1. Schrijven in de sociale wetenschappen*. Amsterdam: Afdeling Politicologie, Faculteit der Sociale Wetenschappen.
- Wilkinson, A. (1991). *The Scientist's Handbook for Writing Papers and Dissertations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.